

SZABÓ G. ZOLTÁN

KÖLCSEY HYMNUSÁRÓL*

1. Az alcím és a történelmi aktualitás problémája

Kölcsey verse Kisfaludy Károly Aurorájában jelent meg 1829-ben¹ *Hymnus* címmel, s ez az alcím nélküli közlés a költemény későbbi értelmezése során különböző következtetések alapjává vált, noha a kéziratban (mely tisztázatot) az alcím is ott olvasható. Az alcím nélküli változatban ugyanis (mint feltételezett első változatban) a mű elemzőinek egy része szerint a versbeli „égig felzengő” fohász és a bűnhődés, büntetés súlyossága miatti panasz, továbbá az azt támogató érvek a költő saját korára vonatkozó érvényűek, míg az alcím a történelmi visszahelyezkedést, következésképp egy meghatározott korra, a 17. századra vonatkozatható mondanivalót sugall, s csak közvetve (mint költői szerep) lenne tekinthető a vers Kölcsey saját korára is érvényes szövegnek. Az alcím utólagos hozzátoldásáról és ennek a cenzori éberséget kijátszó funkciójáról először Gyulai Pál tesz említést egyetemi előadásában, a *Rákos nymphájához*, az *Elfojtódás*, a *Fejdelmünk hajh* című versek tárgyalása után: „E tekintetben felülmúlja az eddigieket a Csekén 1823-iki jan. 22-én írt és országszerte ismeretes Hymnus – a magyar nép zivataros századaiból. Utóbbi hozzátevését, mint látjuk, csak azért használta a költő, hogy a cenzúra túlszigora ellen, mintegy villámhárítóul szolgáljon.”² Ugyanez a megjegyzés olvasható Greguss Ágost költészettanában is.³ Hasonló gondolatot, ám itt már kifejtettebben a saját korra vonatkozó kijelentés aktualitását elleplező funkciót tulajdonít az alcímnek Hankiss János is az 1924-ben megjelent tanulmánykötetének a *Hymnus*ra vonatkozó fejezetében: „A Hymnus alcímét azért illeszti oda a főcímhez, hogy költeményét ne tartsák egészen aktuális panasznak... [...] A Hymnus ugyanazt a sötét bánatot akarja kifejezni, amit a nekikeseredett kurucok, mert 1823 reménytelen kor...”⁴

* A tanulmány Kölcsey Ferenc összes munkái az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadásának munkálatai során íródott (OTKA szám: T 018294).

¹ Aurora, 1829, 267–270 (aláírás: Kölcsey).

² GYULAI Pál, *Kölcsey költői és prózai munkái*, kiad. DEMEK Győző, MATIRKO Bertalan, Bp., soksz., 1889, 65.

³ GREGUSS Ágost, *Magyar költészettan*, Bp., 1896, 270.

⁴ HANKISS János, *A magyar irodalom közéről*, Bp., Forrás, [1924] (a továbbiakban: HANKISS), 131.

Ezt a felfogást vonta kétségbe Horváth János először az 1923-ban megjelent tanulmányában, majd az 1935/1936-os egyetemi előadásában, melyekben a cenzúra hatásától függetlennek (nem is említi a cenzúrárt), az eredeti versszövegre is érvényesnek tartja – az alcímtől is függetlenül – a történelmi visszahelyezkedés gondolatát: „a költő a magyar multba képzei vissza magát, a magyarságnak egy szenvedésekkel teljes, szerencsétlen korába, s mintegy e távoli korszak nemzeti érzéseinek szószólójává teszi meg magát, annak a lelkét zengi ki. Archaizáló játék? Irodalmi stil-mesterkedés? Nem! Történelmi nagy szolidaritás; együttérzés az ősökkel; a nemzeti azonosság ihlető tudata: »nemzeti« költészet.”⁵ „A Himnusz (1823) is lélekbéli visszahelyezkedés »a magyar nép zivataros századaiba«, bár az erre utaló alcím (mintha ama századoknak valamely költője szerezné) csak az 1832-i kiadásban szerepelt a Himnusz cím alatt; az 1829-i Aurorában (hol először jelent meg), még hiányzott. Egész történetiszemlélete s érzelmi jellege bizonyítja azonban, hogy már fogantatását ily történelmi visszahelyezkedés érzése ihlette. E visszahelyezkedésből következnek történetiszemléletének a mi szempontunkból csonkasága: megállása a török világ szenvedéséinél.”⁶

Valamivel később, Mészöly Gedeon 1939-ben megjelent tanulmányában (Horváth János 1923-as tanulmányának idézett részét némiképp pontatlanul interpretálva, s azzal polemizálva) kerül elő ismét a cenzúra gondolata, s vele újra – némiképp módosult értelmezéssel – a jelenkori aktualitás problémája: „Címe, mikor 1828 végén az 1829-re szóló Aurorában megjelent, ez volt: »Hymnus«. Mikor azonban [...] 1832-ben [a *Versek* című kötetben] megjelent, akkorra már a szerző régibb időkbe visszavetett helyzetdallá tette meg evvel a magyarázató címmel: »Hymnus a magyar nép zivataros századaiból«. [...] tudnunk kell, hogy az eredeti »Hymnus« cím után ezt a pótlékot [...] később csupán a cenzor miatt kénytelenségből függesztette oda Kölcsey, aminthogy ugyanakkor a cenzor miatt változtatta meg »Hazafiuság« c. költeményének eredeti címét is. Horváth János ezt mondja (Napkelet 1923.): Kölcsey – Hymnusát »a magyar nép zivataros századaiból« kizengőnek képzelvén el, lélekben kortársává vetítődött vissza a távoli magyar századoknak.”⁷ Mészöly hozzáfűzte még: „Én úgy vélekedem: Kölcsey nem lelkét vetíti vissza hazánk zivataros századaiba, hanem csak lelke megnyilvánulási eszközét. [...] Kölcsey »Zrínyi dala« és »Zrínyi második éneke« sem Zrínyi koráé, hanem Kölcseyé.”⁸

Mészöly tehát nem a minden áttétel nélküli, 19. századi valóságra való közvetlen vonatkozathatóságot állítja a költeménnyel kapcsolatban, mint Hankiss János, hanem helyzetdalként, a Zrínyi-versek analógiájára, a költői szerepet, a múltban élő szájába adott

⁵ HORVÁTH János, *A Himnusz*, Napkelet, 1923, I (a továbbiakban: HORVÁTH 1923), 101.

⁶ HORVÁTH János, *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956 (a továbbiakban: HORVÁTH), 184.

⁷ MÉSZÖLY Gedeon, *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*, Bp., MTA, 1939, 15–16 (a továbbiakban: MÉSZÖLY). – NB. Nem bizonyítható a cenzori beavatkozás a *Fejdelmünk hajh* vagy másként *Rákóczi hajh* című vers esetében, mely a Szépliteratúra Ajándék és ennek alapján Toldy *Handbuchjának* közlésében *Hazafiuság* címmel jelent meg. Feltételezhető az is, hogy a közreadó cím nélküli verset kapott, s a szerkesztő adott címet a versnek, mint ez máskor (pl. *A lány dala* első, Zsebkönyv-beli közlésénél) bizonyítható. Vö. SZABÓ G. Zoltán, *A Kölcsey-versek címadásáról*, ITK, 1993 (a továbbiakban: SZABÓ G.), 262.

⁸ MÉSZÖLY 16.

aktuális gondolat kifejezését látja a versben, legalábbis erre utal a „lelke megnyilvánulási eszköze” megfogalmazás.

Ezzel szemben Kerecsényi Dezső Kölcssey-monográfiájában egyértelműen a jelenre való vonatkoztatottságot hangsúlyozza, és ebből a szempontból a *Hymnust* a Zrínyi-versek mellé helyezi, hivatkozva egy némiképp félreinterpreterált levéldíszetre (lásd alább), melyben Kölcssey azt hangsúlyozta, hogy ő Kisfaludy Sándorral szemben a „szüntelen jelenvalót” énekli: „Jelenvalót énekel a *Hymnusban* is, noha a »zivataros századok«-ból hallatja hangját. Egy soha meg nem írt balladájának borult szívű, búsan óhajtozó hőstét szólaltatja meg, úgy, amint később, cselekvőbb időszakában, a nemzeti tett örök szimbólumát, Zrínyit, a költőt és hadvezért, használja fel reménytelen jóslatainak kimondójául.”⁹

Figyelemre méltó Ujváry Lajos 1944. évi tanulmánya. Véleménye szerint az alcím nélküli *Hymnus* is azt fejezi ki, amit Zrínyi mondott, azt, hogy sokat szenvedtünk, megtisztultunk vétkeinktől, érdemesek vagyunk a megváltásra. Az alcímmel azonban ez a gondolatmenet csak a 17. századdal, pontosabban Zrínyivel való azonosulást jelenti, a saját korával, kortársaival már nem. Szerinte a *Hymnus* szónoki mű, pontosabban védőbeszéd. A költő tehát csak közvetve szól nemzetéhez, forma szerint Istenhez kell intéznie a szót, előtte kell védelmeznie bűnös nemzetét. De minél tökéletesebb a védelem és a védőbeszéd, annál inkább következhet be a félreértés: a védenc, a kortárs magyarság, bizonyosságnak vélheti azt, ami csak bizonyítás. Ezt nem akarta a kortársaiból kiábrándult Kölcssey. Ezért kellett utólag módosítani a címen.¹⁰

Szauder József 1955-ben megjelent Kölcssey-monográfiájában sajátos értelmezést ad, némiképp tükrözve korának irodalomszemléletét is: „E pótléket nemcsak a cenzor megtevesztése céljából függesztette oda: a vers a költői szemléletnek a törökvilágba való visszahelyezését mutatja. [...] Ez a tudatos visszahelyezkedés tette lehetővé a vallásos elem felhasználását esztétikai hatással: ami Zrínyi korában hit kérdése volt, most, Kölcssey korában és kivált Kölcsseynél az esztétikai hatásnak lett kitűnő eszközévé.”¹¹

A *Hymnus*ról szóló későbbi (1975) tanulmányában külön foglalkozott a történeti visszahelyezkedés és az alcím kérdésével, az előbbivel kapcsolatban Horváth János véleményét osztotta, az alcímnél szóba hozta a cenzúrát, de erős fenntartásokkal s kételyekkel voltaképpen elsőként tette kérdésessé a cenzúra sokat emlegetett szerepét. Zavarba ejtő viszont a „két kézirat tanuságára” való hivatkozás, hiszen mi csak egyet ismertünk.¹²

Eme egymástól többé-kevésbé eltérő nézetek közös alapja a cenzúrára való hivatkozással kitett alcím, mely az első közlésben, az Aurorában még hiányzott, s először az

⁹ KERECSENYI Dezső, *Kölcssey Ferenc*, Bp., Franklin, [1940] (Magyar Írók), 87 (a továbbiakban: KERECSENYI).

¹⁰ UJVÁRY Lajos, *Kölcssey és Hymnusa*, Uj Magyar Museum, [Kassa], 1944, IV. köt., 2. füz., 200.

¹¹ SZAUDER József, *Kölcssey Ferenc*, Bp., Művelt Nép, 1955 (a továbbiakban: SZAUDER), 90.

¹² SZAUDER József, *Kölcssey Ferenc: Hymnus = Miért szép?*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975 (a továbbiakban: SZAUDER 1975), 223–225. Horváth János és Szauder József nézetei alapján szintén kétellyel említi az alcím kitételének a cenzúra megtevesztésére vonatkozó magyarázatát: ARATÓ László, *Az irodalomóra rétegei - Kölcssey Ferenc: Hymnus = Irodalomtanítás*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Pauz-Universitas, I, 1995, 107.

1832-es *Versek* című kötetben jelent meg. Nem tudjuk, hogy Gyulai, aki először hozta szóba, milyen információk vagy megfontolások alapján tulajdonította a cenzúra hatásának ezt a címváltozást, hiszen az első közlés is átment a cenzúrán, s egy cenzúrázott szöveget általában különösebb kontroll nélkül engedtek át. De egyáltalán semmi nyoma nincs annak, hogy bármit is kifogásoltak volna a kötetben, holott erről Szemere, aki a kötet kiadásának ügyét vitte, feltehetően tájékoztatta volna Kölcseyt. Felmerülhet az öncenzúra lehetősége is, de egy már megjelent szöveg esetében ennek sok értelme nincs. Egyébként is, egy „hymnus” szóban, a hősi és tragikus történelmi utalásokban milyen aktuálpolitikai gyúanyagot lehet felfedezni? Mint szó volt róla, a kézirat (mely tisztázatot) ott az alcím. Lehetséges, hogy az Aurorának küldött kézirat nem volt alcím, de valószínűbbnek látszik, hogy a szerkesztő, Kisfaludy Károly teljes címmel ellátott kéziratot kapott, ám elégségesnek tartotta a rövidebb címet, s így közölte a verset. Megtette ezt már máskor is. Bártfay leveléből tudjuk, hogy a szobranci dal „minden legkisebb változtatás nélkül keresztül ment a' Censúrán, de illy cím alatt: *Zrínyi' dala*.”¹³ Mégis ez a cenzúrázott vers az Aurorában *Zrínyi éneke* címmel jelent meg. Nagyon valószínű tehát, hogy az Aurora és a *Versek* című kötet szövegének közös forrása a fennmaradt autográf kézirat vagy egy azzal egyező másolat, ugyanis az Aurora közlésének szövegeltérései nem jelentősebbek annál, mint amit más, az Aurorában közölt Kölcsey-verseknél tapasztalhatunk. Egyébként egy alcím miatt valószínűleg nem másolta volna le újra Kölcsey ezt a relatíve hosszú verset, mikor különben is irtózott a másolástól. Ha viszont mégis javított volna a kéziratot, például egy alcímet írt volna később hozzá, ez észlelhető lenne, mint ahogy a többi verskéziratot elég gyakran találunk a korábbi közléshez viszonyított – feltehetően a kötetkiadás előtti – javításokat.

Valószínűbb tehát cenzori beavatkozás helyett az Aurora szerkesztőjének önkényéről beszélni, következésképp a két címváltozathoz eredő vitának sem látjuk komolyan vehető alapját. De Horváth János meggyőző állítása, miszerint a költeménynek „már fogantatását ily történelmi visszahelyezkedés érzése ihlette”, egyébként is másodlagos problémává teszi a címvariánsok létének vagy nemlétének problémáját.

Nyitva maradt viszont a Kölcsey korára vonatkozó aktualitás kérdése, hiszen a cenzúrára való hivatkozás, illetve a cenzúra nyomása vagy kivédése okából feltételezett alcím (az idézett szerzők felfogása szerint) azt is jelenti, hogy ennek hiánya egyúttal a vers egykori aktualitását is feltételezi. Ez az érv azonban versszövegtől független, külső szemponton (a cenzor feltételezett hatásán) alapul, mely ráadásul nem bizonyítható. Mégis nagyon tartós eleme a recepciótörténetnek, s akkor kap különösebb hangsúlyt, amikor az ideológiai-politikai szempontok erősebbek az irodalmi-esztétikaiaknál. Az e tekintetben klasszikus korszaknak számító ötvenes években például Kunszery Gyula éppen az Új Ember hasábjain a következőképpen interpretálja ezt a problémát: „nyilván az akkoriban már szigorúbban, éberebben működő cenzúra figyelmét akarta elterelni a

¹³ Bártfay László levele Kölcsey Ferencnek, Pest, 1830. okt. 21. Lásd Szemere-tár, X/102. Lásd még SZABÓ G. 265.

költeménynek nagyon is a költő jelenére vonatkozó mondanivalójáról.”¹⁴ Hasonló erővel hívja fel ugyanekkor, ugyanezre a figyelmet Lengyel Dénes a szűkebb, szakmai közönségnek szánt, de talán sokkal befolyásosabb, jelentősebb kiadványban, a középiskolai tanároknak készült módszertani útmutatóban.¹⁵

Nyilvánvaló, hogy a jelenkorra vonatkozó, különböző mértékű aktualitás valószínűségét egyetlen történelmi tárgyú mű esetében sem lehet tagadni. De a *Hymnus*nál azt a jelenkorra vonatkoztatott kizárólagosságot, melyet Gyulai, Hankiss János és a későbbi szerzők állítanak, joggal elvethetjük. Mészöly Gedeon nem teljesen világos nézetének, miszerint „Kölcsey nem lelkét vetíti vissza hazánk zivataros századaiba, hanem csak lelke megnyilvánulási eszközét”, értelmezésétől szívesen eltekinténénk. Ha – mint feltételezhető – a költő lelkének megnyilvánulási eszköze a vers, akkor ez a felfogás rokon, illetve hasonló Horváth János értelmezéséhez, melyet a leginkább meggyőzőnek tartunk. Azonban a történelmi vonatkozások időhatára továbbra is vitatott kérdés maradt. Mészöly Gedeon ugyanis – eltérően Horváth János véleményétől, aki szerint a vers megáll a „török világ szenedéseinél” – a 6. versszak végétől, pontosabban a 39. sortól a 7. versszak végéig terjedő szöveg alapján arra a következtetésre jutott, hogy a 39–40. sor – a Berzsenyinek *A felkölt nemességhez* és *A magyarokhoz* című ódáiban előforduló történelmi felsorolások analógiájára – „azt bizonyítja, hogy Kölcsey is a Habsburgok alatti polgárháborúkra céloz, melyek II. Rákóczi Ferenc leverésével értek véget”,¹⁶ majd az *Országgyűlési napló* Bocskayra és Rákóczira vonatkozó utalásaira, továbbá a „Vallás ügyében” mondott beszéd hasonló szellemű részeire hivatkozva „a holtnak véréből” kitétel szerinte „azon szabadságharcok vértanúira céloz, mely harcokból az utolsó: Rákóczi Ferencé volt, az első pedig Bocskayé.”¹⁷ Horváth János a korábban idézett véleményéhez függetlenül csak annyi megjegyzést fűzött, hogy Mészöly Gedeon „a kuruc világ utáni balsorsot is beleérti a költemény 6. és 7. versszakába.”¹⁸ Később Horváth Károly a *Hymnus*ról és a *Vanitatum vanitas*ról szóló, 1985-ben megjelent tanulmányában Mészöly Gedeon véleményét fogadta el s terjesztette ki Kölcsey korára is, abból kiindulva, hogy a „17. századi magyar felkelések nem pusztán vallási jellegűek voltak, hanem a Habsburg önkényuralmi törekvések elleni, nemzeti, függetlenségi harcok is – Zrínyi, Wesselényi után pedig egyértelműen azok. S alighanem e küzdelmek vértanúi, s »nem a haza« ellen »támadók« voltak Kölcsey szemében azok is, akik az 1790. évi diéta után küzdöttek az önkényuralom ellen, Kölcsey barátai közt voltak Kazinczy és Uza Pál, a Martinovics mozgalom

¹⁴ KUNSZERY Gyula, *A 130 éves Himnusz*, Új Ember, 1953, 16. sz., 2; majdnem ugyanez megismételve: *Magyar Nemzet*, 1973. jan. 21., 6.

¹⁵ Utal a Horthy-korszakban félremagyarázott, félreismert *Hymnus*ra (Kornis Gy., Horváth J.), mellyel szemben a tényekre hivatkozva írta, hogy „Amit a költő 1823-ban megírhatott, 1828-ban kiadhatott, azt már ebben a formában nem közölhette 1832-ben. (1832-ben Kossuth, 1834-ben Wesselényi példája meggyőzően mutatja, hogy milyen kegyetlen elnyomással állunk szemben.) Kölcsey tehát megváltoztatta versének címét azért, hogy a cenzurát félrevezesse.” LENGYEL Dénes, *Kölcsey Ferenc: Himnusz c. költeményének elemzése = Az irodalomtanítás néhány kérdése*, Bp., 1953, 42.

¹⁶ MÉSZÖLY 34.

¹⁷ MÉSZÖLY 38, 41.

¹⁸ HORVÁTH 184.

jelentős szereplői is! Egy okkal több, hogy a hetedik szakaszban foglalt helyzetet Kőlcsey korára is kiterjeszhetőnek tekinthessük.”¹⁹ Ez az állítás Mészöly Gedeon értelmezésére épül, tehát csak akkor lenne meggyőző, ha fenntartás nélkül el lehetne fogadni Mészöly Gedeon véleményét. A *Hymnus* hivatkozott szakaszainak egy ilyen értelmű olvasata azonban erős kételyeket ébreszt éppen a konkrétabb történelmi utalás hiánya miatt (hiszen Mészöly érvelése vagy bizonyítása egy hatást feltételező analógián alapul, s a vallásügyi beszéd vonatkozatható kitételei még gyengébb és távolibb megfelelések). Még lazább alapokon áll Szauder József 1955-ben megjelent Kőlcsey-monográfiájának érvelése, aki utalva az *Országgyűlési naplónak* Bocskayra, Bethlenre, Rákócziira vonatkozó kitételeire, fontosabbnak tartja Kőlcsey Szemeréhez írt, 1823. ápr. 11-én kelt levelének egyik mindenképp figyelemre méltó, többször idézett, ám pontosan nem tisztázott jelentésű megjegyzését, miszerint „itt is [a *Vérmenyegző*től van szó], mint más dolgozásaiban, szüntelen jelenvalót énekel. Kisfaludy pedig mindég múltat.”²⁰ „Ez vonatkozik a Hymnusra is” – írja Szauder.²¹ (Ez a levélidézet és a belőle levont következtetés először Kerecsényi Dezső 1940-ben megjelent Kőlcsey-monográfiájában²² fordul elő, újabban pedig Csorba Sándor 1974-es tanulmányában.²³) Egy ilyen odavetett, polemikus élű, általános kijelentés némi óvatossággal, fenntartással kezelendő. Ugyanis a Kőlcseytől idézett mondat előtt van egy megszorító és ismét magyarázatra szoruló megjegyzés: „A stílus komolyságára értem a hasonlítást, [...]” Gyanítható, hogy itt inkább egy téma feldolgozását illető esztétikai problémáról van szó, mint ideológiailag kiaknázható aktuális jelentésről. Kisfaludy regéi, például a *Somló* (ha Kőlcsey valóban ilyenekre gondolt), enyhén archaikusak, az ismert betétdalban pedig tudatosan rájátszik a krónikás énekek hangjára, vagy ha jobban tetszik, „tónjára”. Ezzel szemben Kőlcsey a spanyol, francia „románc tónjához” akar közeledni, s éppen a *Vérmenyegző* dramatizált előadás-módján lehet észlelni ezt a különbséget, azt a „szüntelen jelenvalót”, az események ábrázolásának azt a közvetlenségét, mely a Kisfaludy-féle múltidéző költői hagyománytól látványosan megkülönbözteti. Erre a Kőlcsey-levélből idézett mondatra egyébként már 1935–36-ban Horváth János felhívta a figyelmet, szerinte Kőlcseynél „ez a megjelenítés a lírai helyzet javára megy az elbeszélő elem (a tárgyiasítás) rovására.”²⁴

¹⁹ HORVÁTH Károly, *A Hymnus és a Vanitatum vanitas: Kőlcsey pályafordulója*, Literatura, 1985 (a továbbiakban: HORVÁTH K.), 54. CSORBA Sándor ezeket a történelmi utalásokat Kőlcsey jelenkoráig vezeti (*Megjegyzések a Hymnus történelmi képsorának értelmezéséhez* [a továbbiakban: CSORBA] = *A Hymnus költője: Tanulmányok Kőlcseyről*, szerk. LUKÁCSY Sándor, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megye Tanácsa, 1974 [a továbbiakban: *A Hymnus költője*], 18).

²⁰ KŐLCSEY Ferenc *Összes művei*, kiad. SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960 (a továbbiakban: KÖM), III, 287.

²¹ SZAUDER 92. Ugyanezt találjuk Kőlcsey Ferenc válogatott műveinek Szauder József által sajtó alá rendezett, 1951-ben kiadott I. kötetében is (332).

²² KERECSENYI 87.

²³ CSORBA 15.

²⁴ HORVÁTH 195. SZUROMI Lajos 1966-ban megjelent írásában idézte Kőlcsey megjegyzését Horváth János tanulmányából, de nem keresve meg a forrást, Horváth János értelmezését figyelmen kívül hagyva, csak az aktuálpolitikailag kiaknázható mondanivalót hallotta ki Kőlcsey mondatából, miszerint „kevesen állnak a

A történelmi képsornak Kölcsey koráig vezethetőségét, következésképp az egykori aktualitás kérdését illetően inkább Márton László – némiképpen más alapról – óvatosan fogalmazott észrevétele, feltételezése látszik meggyőzőbbnek, eszerint a *Hymnus* „időrendjében mintha két idő létezne, egy szakaszon egymással párhuzamosan: az áldás ideje, amelyről tudjuk, hogy vége szakadt, ám kezdete homályba vész – és a büntetés ideje, amelyről tudjuk, hogy elkezdődött (»elsújtád villámidat«), ám nem látjuk a végét. Az áldás ideje Mátyásig tart, a büntetések már a tatárjárással kezdődnek; és, bár hangsúlyosan nincs végük, konkrét történelmi utalásokként mégsem érnek el a költő koráig. [...] Amikor a költemény az utolsó előtti strófában körképpé alakul és jelen időben szólal meg, azzal a fiktív jellel találkozunk, amely ismét csak Adynál tér majd vissza, a kuruc versekben. Váromok, halálhörgés, hiábavaló önfeláldozás, kínzó rabság: fölösleges egyik vagy másik történelmi pillanatban rögzíteni őket, a magyar üdvtörténet egészére vonatkoznak. A zivataros századok, úgy látszik, nem érnek véget; múltunkból átnyúlnak jövőnkbe, fejünk és pillanataink fölött.»²⁵

Az utolsó előtti, a hetedik versszak, melyről Szörényi László joggal állapította meg, hogy „ebben a szerkezetben redundáns, nincs egyértelmű »történeti« megfelelője, hanem állóképben siratja a totálisra növekedett pusztulást és a szabadságküzdelmekben hozott véráldozat hiábavalóságát»,²⁶ valóban fiktív jelen, valóban felesleges ezzel vagy azzal a történelmi korral azonosítani, kivált a vers konkrét történelmi utalásainak mesterséges, s némiképp erőszakolt továbbvitelével a kuruckorra vonatkoztatni, hiszen kielégítően vonatkoztatható a megelőző két versszakra vagy tekinthető érvényesnek – mint Márton László véli – „a magyar üdvtörténet egészére”. (Lásd erről részletesebben jelen tanulmány 3. részét.)

2. A *Hymnus* és a magyar irodalmi szövegahagyomány

A *Hymnus* lehetséges forrásaira, irodalomtörténeti előzményeire gondolva nyilvánvalóan a régebbi magyar irodalom alkotásai (és természetesen a bibliai reminiscenciák) kerülnek szóba. Itt komoly szakirodalmi előzményekre hivatkozhatunk.²⁷ Amikor megki-

rorszerűségben hozzá hasonló színvonalon, még kevesebben igyekeznek a haladás, a jelen s a jövő szolgálataiba állítani a múltat.” *Kölcsey és a nemzeti múlt*, Stud.Lit, 1966 (a továbbiakban: SZUROMI), 32.

²⁵ MÁRTON László, „Törvényem él”: *A sors principiuma Kölcsey költészetében*, Holmi, 1990, 920.

²⁶ SZÖRÉNYI László, *A Hymnus helye a magyar és világirodalomban* (a továbbiakban: SZÖRÉNYI) = *A Hymnus költője* 11.

²⁷ MÉSZÖLY; GÖNCZI Magdolna, *A Himnusz és a jeremiádok* = *Antal Márk Emlékkönyv*, szerk. WEINBERGER Mózes, Kolozsvár, András ny., 1943, 255–261 (a továbbiakban: GÖNCZI; megjegyzendő, hogy Gönczi Magdolna csak a Lipesei kódexre hivatkozik, de megtalálhatók ezek a jeremiádok Bornemisza Péter, Gönci György és Helftai Gáspár énekeskönyveiben is, tehát nem lehet kizárni, hogy Kölcsey ismerhette őket); SZUROMI; CSORBA 15–23; TAKÁCS Péter, *A Hymnus előzményei a magyar hazafias költészetben* = *A Hymnus költője* 24–29; Uő., *A Hymnus keletkezéstörténetéhez*, Acta Acad. Paed. Nyíregyháziensis, Tom 6/A, 1974, 5–40 (a továbbiakban: TAKÁCS); LUKÁCSY Sándor, *A Hymnus koordinátái*, Holmi, 1990, 922–928 (a továbbiakban: LUKÁCSY).

séreljük számba venni azokat a szövegeket, melyek Kölcsey versével valamilyen szempontból összefüggésbe hozhatók, nem arra akarunk törekedni, hogy közvetlen hatást mutassunk ki, ez nehezen bizonyítható és könnyen vezethet egyoldalú következtetésekre, hanem pusztán azt szeretnénk a feltételezhető és a valószínű erős hangsúlyozásával elérni, hogy minél pontosabban határozzuk meg azt az irodalomtörténeti szöveg hátteret, amelyben a *Hymnus* elhelyezhető. A különböző szövegparhuzamok, -megfelelések, toposzok vagy gondolati, eszmetörténeti előzmények száma a kutatások eredményeképp jelentős mértékűvé nőtt, elrendezésük legcélszerűbb módjának az látszott, hogy ezeket a versszöveg megfelelő sora vagy szava után jelentőségük vagy időrendjük szerint közöljük. Megjegyzendő még, hogy a régebbi magyar irodalom fogalmába beleszámítjuk Károlyi Gáspár bibliafordítását is, hiszen szükségtelen bizonyítani, hogy annak nyelve, frazeológiája milyen jelentős mértékben befolyásolta a magyar irodalom nagyobb, kivált a Kölcsey korát megelőző részét.

Már a kezdő szavakkal kapcsolatban említést érdemel, hogy az **Isten, áldd meg** – az egyházi énekek egyik leggyakoribb, legállandóbb toposza. A kifejezés bibliai eredete nyilvánvaló, de megjegyzendő, hogy leggyakoribb előfordulása a Zsoltárok könyvében és Mózes könyvében található, s a legismertebb vagy leggyakrabban idézett mondat: „Es meg áldá az Isten azokat monduá: Gyümöltsezzetek és sokasodgyatok, és töltsétec be a tenger nec vizeit” (1Móz 1, 22); „Es meg áldá az Isten az hetedic napot, [...]” (1Móz 2, 3).²⁸

A versnek és különösen ennek a sornak a zsoltárokat idéző, fohászokodó hangjára szinte minden, a *Hymnusszal* foglalkozó írás, tanulmány felhívja a figyelmet, közelebb ehhez a hanghoz Szenci Molnár Albert *LXVII. zsoltárának* első éneke vagy a *IV. zsoltár* első éneke áll (csak az első 4–5 sort idézzük):

Ur Isten áldgy meg jovoltodbol,
Es keyessen fordully hozzác,
Oltalmaz meg minden gonosztol,
Szent szinedet fordits reác.²⁹

Én igazságomnak Istene,
Hallgasd meg én kiáltásom,
Szánj meg, és tekénts inségemre,
Te vígy engemet tágas helyre,
Midőn itt szorongattatom.³⁰

²⁸ A különböző Biblia-kiadások közül azt választottuk, melynek szövegét Kölcsey ismerte és idézte: *Szent Biblia* [...] magyar nyelvre fordított egésilen és wijonnan [...] Visolban [...], MDXC [1590] (reprint kiadás).

²⁹ SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum, Szent Dávid királynak és prófétának százötven zsoltári...*, RMKT XVII/6, szerk. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1971, 159 (a továbbiakban: SZENCI MOLNÁR).

³⁰ *Ua.*, 24.

Leginkább azonban a *CXXX. zsoltár* érdemel figyelmet, melynek címe: *Könyörgés az bűnec megbocznátyáért*. A rimelés és a szótagszám egyezésén túl elgondolkodtató az is, hogy Szenci Molnárnál a címükben könyörgőnek, hálaadónak, dicsérőnek stb. nevezett zsoltárok között éppen a ritkább, bűnbánó zsoltárok egyike ez (az első két versszakot idézzük):

Te hozzád tellyes szivből
Kiáltoc szüntelen
Ez siralmas mélységből,
Hallgass meg Ur Isten,
Nyisd meg te füleidet,
Midőn téged hívlac,
Tekints meg én igyemet,
Mert régen ohaytlac.

Ha Uram bününc szerint
Minket büntetnél meg,
Uram ez világ szerint
Ki álhata ugy meg?
De az te irgalmad nagy
Az téged félöken,
Es te engedelmes vagy
Hogy diczérjen minden.³¹

Ugyanakkor csak utalunk arra: ami Kölcsey sorát mégis megkülönbözteti az idézett egyházi énekektől, az az, hogy az áldás tárgyaként nem az *émt* vagy a *mit* jelöli, hanem a **magyart**, tehát az alanyi szerep helyett a költő az Istenhez való viszonyában a közvetítői, a „paraklétoszi” szerepet vállalja. Részletesebben ezt Dávidházi Péter elemezte egyik tanulmányában.³²

Jó kedvvel, bőséggel – A verssor rokon a református énekeskönyv újvra rendelt egyik énekével, melyet Kölcsey bizonyosan ismerhetett: „Ez Esztendőt áldással, Ez Esztendőt áldással Koronázd meg Ur Isten! Hogy víg háláadással Hogy víg háláadással Ditsérje neved minden. Te tőled jönnek Kedves napjai az időnek; Nyújts hát kérünk bőséget Kezeddel, Tőlünk a’ békességet Ne vedd el. De midőn megtartod testünket, Ne hagyd el lelkünket.” (*Új esztendőre való énekek*, 6.)³³ Erre először Mészöly Gedeon

³¹ *Uo.*, 301. Szenci Molnár eme zsoltárának és a *Hymnusnak* megfelelőire és e megfelelés jelentőségére Szentmártoni Szabó Géza hívta fel a figyelmem, s ezt több előadásában részletesebben is kifejtette. Szívességét ezúton is külön köszönöm.

³² DÁVIDHÁZI Péter, *A Hymnus paraklétoszi szerephagyományja*, Alföld, 1996, 12. sz., 66–80; átdolgozott változata: *Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, Fehérgyarmat, 1997, 124–140.

³³ [BUDAI Ézsaiás], *Közönséges isteni tiszteletre rendelt énekes könyv...*, Debrecen, 1808, 292–293.

hívta fel a figyelmet 1939-ben,³⁴ majd 1974-ben Takács Péter,³⁵ később Horváth Károly 1985-ben.³⁶ Újabban Bónis Ferenc 1995-ben megjelent tanulmányában fogalkozott ezzel a szövegahagyománnyal, kiegészítve Budai Ézsaiás énekének a 16. századi Batthyány-kódexben fennmaradt korábbi változatával, továbbá *A magyar népzene tárának* II. kötetében közölt mintegy negyven dallam- és szövegváltozatra való hivatkozással.³⁷

Megjegyzendő még, hogy ennek a sornak voltaképpen, egykorú jelentését Szenci Molnár zsoldártárfordításai, az 1566-os Váradi énekeskönyv, a Vizsolyi Biblia és Zrínyi *Szigeti veszedelmjének* szövegei alapján A. Molnár Ferenc úgy határozza meg, hogy a „jókedv” kegyelem értelemben szerepel, s a „bőség” sem elsősorban anyagi jólét, hanem inkább „bőséges” jelentésű, továbbá a -val, -vel ragnak sem az úgynevezett állandó határozói, hanem módhatározói funkciója van. Tehát a sor egykorú jelentése valószínűleg inkább az, hogy kegyesen, kegyelmesen és bőségesen áldja meg.³⁸

Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel; – Vö. Szenci Molnár Albert *XXXV. zsoldárával* (lásd még: *Zsoldárok könyve* 35, 3):

Pörölly Uram pörlöimmel,
Hartzolly én ellenségeimmel,
Te paisodat ragadd elő,
En segedelmemre ály elő,
Dárdádat nyuys ki kezedd,
Ellenségimet kergesdel,
Mondgyad ezt az én lelkem nec:
Tégedet én megsegétlec.³⁹

Ez az ellenséggel való küzdelemben az Úr segedelmét kérő hang nem ritka a zsoldároknak, közelebb áll azonban a *Hymnus* szövegéhez a Magyarai István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) c. munkája végén olvasható ima, ugyanis itt a könyörgés nem harcra, csak védelemre szólít: „Te vagy Vr Iesus minden te benned bizoknac paisa, es oltalma, annac okaert az mi vitezinknec feyeket, fedezd el az ellensegnec dühoessege ellen, es oltalmazd meg minden veszedelemtül, az hartzoknac helein es napiain.⁴⁰

Bal sors akit régen tép, / [...] / Megbűnhődte már e' nép – A nép-tép rímpárról és annak ideológiai jelentőségéről lásd részletesen a jelen tanulmány 3. részét.

³⁴ MÉSZÖLY 80.

³⁵ TAKÁCS 23.

³⁶ HORVÁTH K., 51.

³⁷ BÓNIS Ferenc, *A Hymnus születése és másfél évszázada*, Hitel, 1995. febr., 46–56.

³⁸ A. MOLNÁR Ferenc, *Jól értjük-e a Hymnus első sorait?*, Élet és Irodalom, 1997. aug. 15., 3.

³⁹ SZENCI MOLNÁR 90; MÉSZÖLY 81; TAKÁCS 24.

⁴⁰ MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. FERENCZI Zoltán, Bp., MTA, 1911 (RMKt, 27), 267–268 (a továbbiakban: MAGYARI).

A gondolat némiképp rokon Szenci Molnár *CXXX. zsoltárának* második szakaszával, melyet az előző részben már idéztünk.

őseinket felhozád – E kifejezés legrégebb előfordulása a Bibliában, Jeremiás könyvében (32, 21) található: „Es ki hoztad az te népedet az Izraelt Aegyptumnac földéből ieleckel és czudáckal, és hatalmas kézzel, és ki nyuytot karral, és nagy röttegésben.”⁴¹

Azonban a Kölcseynél található honfoglalás-toposz különböző hagyományokra vezethető vissza. Legrégibb az új hazába költözés toposza, mely a krónikák (Anonymus, Kézai, majd Bonfini stb.) nyomán fogalmazódott meg, s melynek első emléke költészetünkben Csáti Demeter 1526 körül keletkezett verse, az *Emlékezzünk régiekről*. Ezt Kölcsey is említi a *Nemzeti hagyományokban*,⁴² s először Révai Miklós tette közzé az 1787-ben kiadott *Elegyes versei* után:

Emlekezzünk Régiekről,
A' Szitiából ki jöttekről,
Magyaroknak Eleikről,
És azoknak vitézségekről.⁴³

A reformáció irodalmától ez a honfoglalás-toposz az isteni gondviselés jeleként említődik például az 1547-ben, a Hoffgreff-énekeskönyvben közölt, *Az átokról* című Szkhárosi Horvát András-versben:

Magyar nemzet! nagy sok jót tön teveled az isten,
El-kihozta Szittiából az jó kevér földre.⁴⁴

Valamivel később Magyar Istvánnál is megtaláljuk ezt a toposzt, szorosabb megfelelést mutatva a *Hymnus* szövegével: „Ime Vr Isten irgalmassagodból az mi eleinket te regenten, Scytiabol hatalmason ki hozad, Pannoniaban őket it letelepited, az Pogansagból meg terited, és soc iockal meglatogatuan, ez földet nekiec öröksegül adad.”⁴⁵

Valóban ismert, régi toposz lehetett ez, előfordul a Detsi-kódex 1613-ban másolt szövegében, az akrosztichonból ismert Bakos János költeményében is:

Elpusztitad neped elől
Pogániokat lam ez földről,

⁴¹ ZSOLDOS Jenő, *Kölcsey és Jeremiás*, Libanon, 1936, 1. sz., 28 (a továbbiakban: ZSOLDOS).

⁴² KÖMI, 518.

⁴³ RÉVAI Miklós' *Elegyes versei, és néhány apróbb köztetlen írásai*, Pozsony, Loeve Antal, 1787, 275 (a továbbiakban: RÉVAI).

⁴⁴ *XVI. századbeli magyar költők művei*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1880 (RMKT XVI/2), 212 (idézi GÖNCZI 257).

⁴⁵ MAGYARI 266.

Giökerinket Scitiabol
Hogi ki hozad a vaksagbol.⁴⁶

Megtalálható még a *Rákóczi Ferenc éneke* című kuruckori versben:

Ha kihoztál minket, Uram, Szkitiábúl,
Régi pogányságnak mélséges tavábúl,

Ne hagyj pusztítanyi mi ellenségünknek,
Hogy látossál lennyi az mi Istenünknek!⁴⁷

(Előfordul továbbá Dugonics András 1788-ban megjelent *Etelka* című regényében is.)

Van azonban ennek a toposznak szinte azonos időben keletkezett másik változata, mely a honfoglalást bibliai analógiával, a zsidóknak Egyiptomból való kijövetelével kapcsolja össze. Ez először Farkas Andrásnak *Az zsidó és magyar nemzetről* című művében (1538) jelenik meg, melyről Horváth János a Bonfini-féle történetírással szembeállítva azt írja, hogy „ha ez [ti. Bonfini] elrómaisította, ő [ti. Farkas András] elbibliásítja a nemzeti történetet”, s Katona Lajosra hivatkozva kiemeli, hogy Farkas versének „kivált az ország »bőségét« hangoztató szakasza, még Kőlcsey Himnuszát is inspirálhatta”.⁴⁸

De immár hagyjuk el ah zsidó népeket,
Vegyük elő az régi magyarokat.
Ingyen majd megértjük, hogy az Isten őket
Ilyetén bő földre, magyarrá el-kihozá,
Mint régen kihozá a zsidó népeket
Egyiptomországból ah megigért bő földre.⁴⁹

Ez is elterjedt toposz lett, megtalálható Károlyi Gáspár *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséseknek okairul...* (Debrecen, 1563) című munkájában: „Mert mint az zsidóknak az Kánaán földét, azonképpen az magyaroknak ezt a földet az Isten okkal adta volt.”⁵⁰ Fellelhető Szenci Molnár Albert Kálvin *Institutiójának* fordításához készült előszavában is (*Az keresztyén religióra és az igaz hitre való tanítás*, Hanau, 1624), melyet Böszörményi Ede szerint ismerhetett Kőlcsey; ezt arra a szövegrészre hivatkozva állítja, melyben arról van szó, hogy Isten hozta ki Izrael népét „az

⁴⁶ RMKT XVIII/1, Bp., MTA, 1959, 484. (Lukácsy Sándor forrásmegjelölés nélkül idézi: LUKÁCSY 926.)

⁴⁷ *A kuruc küzdelmek költészete*, vál., kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 465.

⁴⁸ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Bp., Gondolat, 1957, 40.

⁴⁹ FARKAS András, *Az zsidó és magyar nemzetről* [1538] = *XVI. századbeli magyar költők művei*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1880 (RMKT XVI/2), 15 (a továbbiakban: FARKAS; idézi: MÉSZÖLY 18; GÖNCZI 257).

⁵⁰ *Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor*, kiad. SZABÓ András, Bp., Magvető, 1984 (Magyar Hírmondó), 68 (a továbbiakban: KÁROLYI).

Egyiptomi szolgálatból ... és vitte őket bé a megígért áldott földre. A mi Nemzetségünket is ... [ő] hozta bé Pannoniába”.⁵¹ Legismertebb előfordulása azonban a Kölcsey által is jól ismert műben, Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzában található:

Scitiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Egyiptusbul az zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.⁵²

Általad nyert szép hazát – Ez a sor topológiai tekintetben többnyire egységet alkot az előző sor honfoglalás-képével; bibliai előképe megtalálható ugyancsak Jeremiás könyvében (32, 22): „Es adtak nekik ez földet, melly felől meg esküttél az ő atyoknac, hogy adnál nekik téjtel és mézzel folyó földet.”⁵³

Ez a toposz megjelenik Farkas Andrásnál (1538):

Azért ez országot mind nevezik vala
Tejjel, mézzel folyó az kövér földnek,
Mert ő bővölködik arannyal, ezüsttel.⁵⁴

Közel ezzel egy időben (1547) Szkhárosi Horvát András *Az átokról* című versében is felidézi az Isten kegyelméből történt és Isten áldásával kísért honfoglalás képét:

El-kihoza Szittiából az jó kevér földre
Felültete asztalfőre, minden tisztességre,
Pogánságból megfordíta az keresztyén hitre.⁵⁵

Később a feltehetően Kölcsey által is ismert Magyar Istvánnál található imában is megfogalmazódik a minden jókkal megáldott örökség gondolata (lásd még az *Őseinket felhozád...* sorhoz készült jegyzetet): „és soc iockal meg latogatuan, ez földet nekik öröksegül adad”.⁵⁶

Legmagasabb művészi kifejezést Zrínyi *Szigeti veszedelem* című eposzában kapott:

Téjjel-mézzel folyó szép Pannoniában
Megtelepítém őket Magyarországbán,

⁵¹ BÖSZÖRMÉNYI Ede, *A Himmusz tegnap és ma*, Confessio, 1978, 4. sz. (a továbbiakban: BÖSZÖRMÉNYI), 115.

⁵² ZRÍNYI Miklós *Őszes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1958, I, 38 (a továbbiakban: ZRÍNYI).

⁵³ ZSOLDOS 28.

⁵⁴ FARKAS 17.

⁵⁵ RMKT XVI/2, Bp., MTA, 1880, 212.

⁵⁶ MAGYARI 266.

És meg is áldám minden állapotjában,
Meghallgatám, segítém minden dolgokban.⁵⁷

Bendegúznak vére – Bendegúz a hagyomány szerint Attila apja volt; Anonymus a *Gesta Hungarorum* V. fejezetében úgy említi először Álmost, a honfoglaló Árpád apját, mint Attila nemzetségéből származót (Bendegúz nevének említése nélkül); ezt a hagyományt elevenítette fel s fejlesztette tovább (s ez az ősforrás) Kézai Simon a *Chronicon Hungaricum (Gesta Hunnorum et Hungarorum)* című munkájában (kiadták Bécsben 1782-ben, majd ugyanazon évben Budán, Horányi Elektől), aki a mondai hagyományt követve szövegében Attila helyett az Ethela névváltozatot használja, s hasonlóképp jár el Bendegúz nevénel is: „Ethela fuit Bendacuz filius” (Cap. II.); a későbbi feldolgozások is ezeket a névváltozatokat említik, például a Kölcsey által jól ismert Heltai Gáspár a *Chronica az magyaroknac dolgairól...* (Kolozsvár, 1575) című munkájában a hunmagyar azonosságot magától értetődő tényként kezelve (11–14. lev.) az Attila és a Bendeguz névalakot használja (13. lev.); Pethő Gergely *Rövid Magyar Cronica* (Bécs, 1660; Kassa, 1753) című munkájában a következőket írja: „Atilát avagy Ethelét, a’ Bendeguz fiát, váloiszták királyokká, [...]” (bár szövegében az „Atila” névalakot használja); ugyanezt találjuk M. Kovács János Pozsonyban, 1742-ben kiadott, s Pethő munkáját felhasználó *A Magyar Kronikának Rövideden le-rajzolt Sommája* című művében; majd Szekér Joákim az 1791-ben kiadott *Magyarok eredete...* című munkájában ezt a névalakot a következőképp említi: „Bendekutz, a’ kinek némellyek Mundzuk nevet adnak, 411dik esztendőben emeltetett a’ Hunnok Királyságára” (I, 61). A Kölcsey által is jól ismert Budai Ézsaiás a következőket írta: „[...] Mundzuchus, vagy a’ Görög Írók szerint Mundiuchus, kit a’ Hazai Írók Bendeguznak neveznek; és ennek a’ fija vólt Attila.”⁵⁸ Kölcsey a vers keletkezése után néhány évvel írt *Nemzeti hagyományok* című művében (1826) a következőképp említi: „Ha nézzük a’ Régiséget, a’ Hunnusok azok, kik hagyományaink’ legtávolabb határszélén előttünk feltűnnek. Bendeguznak neve hangzik fülünkbe, ’s Attilának dicsőségét látjuk ragyogni; de ezen ragyogás, mint egy villám, elenyész szemünk elől, s ez időtől fogva az Avarokig sötétség borúl el népünk emlékezetén. [...] ’s így Attilától fogva Almosig századokon keresztül semmit sem találunk, amivel nemzeti érzésünket öszveolvaszthatnók. Minő helyhezett!”⁵⁹

Legrégibb általunk ismert verses előfordulása Farkas Andrásnál (1538):

Első kijövésben még pogányságokban
Adá ah [az] hatalmas Atilla kerált,
Ki az nagy Nemrótnak unokája vala,
Bendaguznak fia, ez velágnak félelme.⁶⁰

⁵⁷ ZRINYI 38.

⁵⁸ BUDAI Ézsaiás, *Magyar ország históriája a’ mohátsi veszedelemig*, Debrecen, Csáthy György, 1805 (2. jav. kiad. 1811), 5–6.

⁵⁹ KÖM I, 506–507.

⁶⁰ FARKAS 18.

A régi dicsőséget kiemelő jelentéssel megtalálható Bendegúz neve Kölcsey kortársánál, a Kazinczytól oly lelkesen dicsért *Zirc emlékezetében*, Pázmándi Horvát Endre epikus költeményében:

Hol vagytok, kik alatt országunk allköve épült,
Hunnia szülte dücső nagy lelkek: Bendegucz, Árpád,
Taks, Tuhutum, Csák apja Szabolcs, Lél, Kont, Huba, és
Und?⁶¹

Árpád' hős magzatjai – Vö. „Kész Attila' bátor / Magzatinak vérző fegyverek.” (Révai Miklós: *IX. alagya.*)⁶²

Értünk Kunság' mezejin / Ért kalászt lengettél, – E sorok bibliai párhuzamára Zsoldos Jenő hívta fel a figyelmet, utalva Jeremiás könyvére (30, 22): „Es adtad nékiec ez földet, melly felől meg esküttél az ő atyoknac, hogy adnál nékic téjjel és mézzel folyó földet.”⁶³ De ez a gondolat megtalálható Farkas Andrásnál (1538) is:

Béjővének ah jó Magyarországbán,
Kit neveznek vala bő Pannoniának,
Mert im az kenyérnek dejáktól neve panis:
Bő Pannoniának, bő kenyero országnek.

Azért ez országot mind nevezik vala
Tejjel mézzel folyó az kövér földnek.⁶⁴

Újabb irodalmi adalékunk is van a kunsági mezők gazdagságára vonatkozóan: „mennyi kalászt érlel Ceres a / kunsági mezőkön” (Baróti Szabó Dávid).⁶⁵

Kivételesen későbbi (1838) versből, de kortárs szerzőtől is hozunk még egy példát, Kisfaludy Sándor *Eseghvár* című regijéből, annak jelzéseként, hogy ismertebb toposzról lehet szó:

'S ott jön Kunság' dúzs térében,
Lengő búzák' tengerében,
Melly lovát majd elnyeli.⁶⁶

⁶¹ PÁZMÁNDI HORVÁT Endre, *Kisebb költemények*, Pest, Beimel, 1832, 9 (a továbbiakban: PÁZMÁNDI HORVÁT).

⁶² RÉVAI 29.

⁶³ ZSOLDOS 28.

⁶⁴ FARKAS 17 (idézi GÖNCZI 257).

⁶⁵ LUKÁCSY 926. (A forrás pontosabb megjelölése nélkül idézi.)

⁶⁶ KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, III, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., 1892, 227.

Hogy Európa-szerte mennyire ismert, régi toposzról van szó, arról Tarnai Andor – bőséges adatolással – a következőket írja: „Pannonia földjének termékenysége a legősibb közhelyek közé tartozik, ami rólunk az európai irodalomban meggyökeresedett. Középkori történetíróink szerint Magyarország és Erdély Istentől kiutalt, minden földi javakban bővelkedő Kánaán, melynek hírével aztán – egyelőre ismeretlen utakon és módon – megtelt egész Európa.”⁶⁷ Ez ősi toposz metaforikus változata a „Künság mezeje” vagy a „Tokaj szőlővesszeje” is.

Bécsnek büszke vára – Vö. Berzsenyinek *A' Felkölt Nemességhez* (1805) című versével:

E' nép csatázott nagy Hunyadink alatt
Mikor kevély Bécs' tornya lerontattot.⁶⁸

bűneink miatt – Az ószövetségi gondolat, miszerint Isten bűneiért bünteti a népet (s ezzel a zsidó–magyar párhuzam) régi keletű toposz a magyar írásbeliségben, első előfordulása 1241-ből való, IV. Béla levelében, melyet IV. Konrád német királyhoz írt,⁶⁹ vanak 15. századi adataink is,⁷⁰ de virágkorát a 16. században élte. Öze Sándor összeállítása szerint mintegy 38 szerzőnél fordul elő különböző műfaji változatokban.⁷¹

A legősibb változat Jeremiás könyvének (32, 23) szövege: „mind az által nem engedtenec a te szódnac, és az te tőrüenyedben nem iártanac az mellyeket nékic parantsoltál hogy meg czelekednénc, nem czelekedtéc. Annakokaért mind ez gonoszt reáioc bűritottad.”⁷²

Azonban a középkor vallási büntudatával szemben a magyar hazafiúi büntudat a reformáció irodalmától számítható, noha a kettő még jó ideig együtt élt. Mészöly Gedeon szerint irodalmunkban az első ilyen szellemű magyar vers Farkas András prédikátor munkája (1538):

Azért ő haragja ellenönk gerjede,
Bosszuálló ostora rejánk szálla,
Köztönk meghasonlánk, iregység, gyűlötség
Mi köztönk támada, kezdök egymást üldözni;
Nagy sok környöl való szép tartományokat,
Jeles országokat isten tőlönk elveszte.

⁶⁷ TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Bp., Akadémiai, 1969 (Modern Filológiai Füzetek, 6), 36.

⁶⁸ BERZSENYI Dániel *Összes művei*, I, *Költői művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., 1979, 71 (a továbbiakban: BERZSENYI; idézi MÉSZÖLY 32).

⁶⁹ ÖZE Sándor, „*Bűneiért bünteti Isten a magyar népet*”: *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991 (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa, 2), 17 (a továbbiakban: ÖZE).

⁷⁰ Uo.

⁷¹ ÖZE 23–27.

⁷² ZSOLDOS 29.

Végezetre oztán miréjánk kihozá
Basáival az hitetlen török császárt,
Mint ah zsidó népre és Jeruzsálemre
Régen vitte vala az Nabugodonozort:
Minket es megvere és mi országonkat
Mind elégetteté, dúlatá, raboltatá.⁷³

Szkhárosi Horvát Andrásnál az 1540-es években írt *Az istennek irgalmasságáról, és ez világnak hálaadatlanságáról* című költeményében a zsidó–magyar párhuzam említése nélkül, pusztán mint Isten személye ellen elkövetett (más versében hangsúlyozottan szociális természetű) bűnök büntetéseként szenved a magyarság:

Reánk haragudt nyilván az isten az hálátlanságért,
Reánk bocsátá az pogánokat az hitetlenségért.⁷⁴

A bibliai párhuzam azonban (mely közvetve azért Szkhárosinál is felismerhető) nagyobb, mélyebb hatású lehetett. Ismertebb előfordulása Károlyi Gáspár *Két könyvében* (1563): „Mert miképpen Jeremiás mondja, hogy az Nabukodonozor Isten szolgája az zsidóknak büntetésekre, azonképpen bizony az török császár Isten szolgája az magyar nemzetségnek büntetésére.”⁷⁵ Majd legteljesebben, a romlás és a hazafiság kérdését összekapcsolva, Magyar István munkájában (1602) fogalmazódott meg, később ezt mintegy felerősítve Pázmány Péternek Magyar munkájára írt *Feleletében* is (1603): „Mert nyilván-való dolog, a’ mit Achior mondott Nabuchodonozornak, hogy senki addig győzdelmet nem vehetett az Sidókon, míg az Istent el nem hatták: [...] Az mi sanyarúságunkra térvén immár: nyilva a’ kinek szemé vagyon, eszébe veheti, hogy az mi Nemzetségünkön az Istennek boszszú álló, haragos ostora vagyon. És nem csak úgy sanyargat minket, mint az jó fiaikat, hanem mint gonosz szolgákat.”⁷⁶

Itt csak utalhatunk arra, hogy noha a török pusztítás, sőt még a politikai hibák okaként is a vallási bűnök hoztattak fel, ám a felekezeti megoszlás a bűnösöket (mint Magyar és Pázmány vitájában látványosan) a másik felekezet hívei közt ismeri fel. Mindez azonban az egész 16. és a 17. század első felének uralkodó kérdése volt, s a legmagasabb művészi formát a Pázmány-tanítvány Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című művében nyerte.⁷⁷

Nincs ugyan adatunk arra, hogy Kölcsey ezeket a hitvitázó műveket ismerte volna, de a Magyar könyvének végén olvasható imaszöveg több helye emlékeztet a *Hymnus* szö-

⁷³ FARKAS 20; MÉSZÖLY 17; GÖNCZI 257.

⁷⁴ RMKT XVI/2, 206 (idézi GÖNCZI 257).

⁷⁵ KÁROLYI 66; idézi BÖSZÖRMÉNYI 115.

⁷⁶ PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, I, Bp., 1894, 179.

⁷⁷ Ennek a történelemszemléletnek egy másik, humanista előzményére, s mindkét felekezet érveinek közös forrására, Enea Silvio Piccolomini 78. epistolájára (melyet Szenci Molnár Albert majdnem teljesen lefordított) SZÖRÉNYI László hívta fel a figyelmet (*Szenci Molnár Albert latin versei = Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz*, Szeged, 1978, 247).

vegére:⁷⁸ „Ime Vr Isten irgalmassagodbol az mi eleinket te regenten, Scytiabol hatalmason ki hozad, Pannoniaban őket it le telepited, az Pogansagbol meg terited, és soc iockal meg latogatuan, ez földet nekiec öröksegül adad: Az Pogany Törökoc penig és Tataroc, sokasagokban fel fualkoduan, ezt a te tölled minekünc adattatot földet, töllünc torkon verue el akaryac vonni, soc dulsagot, és pusztasagot tesznek orszagunkban, s-ninczen kihez romlasunkban feiünket haitaninc, mert az kikhez bizhatnanc azokis pusztitoinc.”⁷⁹

Bizonyíthatóan ismerte viszont Kölcsey Heltai Gáspárnak a *Chronica az magyaroknak dolgairól...* (Kolozsvár, 1575) című munkáját, melyben a tatárdúlás egyik fő okozójaként az eddig említett vallási bűnök helyett a magyarok közti visszavonás említetik (57. lev.): „Emberi szöm soha nagyob veszedelmet nem láttot. Igy füzete meg Magyar ország az ő hitetlen viszsza vonnésát, és latorságát.”

Horváth János a katolikus Zrínyi *Szigeti veszedelmére* utal,⁸⁰ de a nemzeti bűnhődés gondolata egyéb munkákból, protestáns énekeskönyvek, esetleg prédikációk révén is eljuthatott a költőhöz.⁸¹ Kazinczy vagy Szemere révén nagy valószínűséggel ismerhette például a Rummy Károly György által 1815-ben (majd Kazinczy előszavával másodszer 1817-ben) kiadott *Monumenta Hungarica* első kötetében megjelent *Fata Tarzialiensia, az az Tarczal' városának főbb változásai (1670–1700)* című munkát Babocsay Izsák tollából, ahol – miként Kölcsey is – a protestáns szerző különösebb felekezeti hangoltság nélkül szól többször Isten büntetéséről: „Ekképen a' megharagudott Istennek sokféle keserves ítéletén kellett általmenni mind édes magyar hazánknak, mind nyomorúlt Tarczal' városának sok keserúséget látott kevés megmaradt lakosainak ezen ezer hatszáz hetvenedikben”.⁸²

Szörényi László *A Hymnus helye a magyar és világirodalomban* című tanulmányában mindezt a következőképpen foglalja össze: „a XVI. században, középkori alapokra támaszkodva, főleg protestánsok által kidolgozott ideológia a nemzet bűneiért való vezeklésért, Zrínyinél katolikus kézbe jutott és megindult az általános nemzetivé válás útján; ezt a gondolatot a jezsuiták pontosították, és a XVIII. század végére, mire ismét belefolyt a magyar nyelvű költészet áramába, végképpen levette felekezeti színezetét és magába olvasztván a kuruc ellenzékiesség hagyományait, a nemesi-nemzeti ideológia egyik középponti tételévé vált. Csakhogy immár a Herder jóslatára felelni akaró, a nemzethalál látomásához edződő magyar költészetben!”⁸³

A nemzeti bűnhődés gondolata – némiképp ironikus felhanggal – az *Országgyűlési napló*ban is fellelhető: „Az a vér, mit eleink Zápolya János boldog emlékű vezérlése alatt a kurucvilágban elhullattak, háromszáz év alatt vissza volna fizetve? A viláért sem

⁷⁸ Erre a hasonlóságra Ferenczi Zoltán, Magyar könyvének sajtó alá rendezője hívta fel a figyelmet a kötet előszavában (MAGYARI 19).

⁷⁹ MAGYARI 266.

⁸⁰ HORVÁTH 1923, 102.

⁸¹ MÉSZÖLY 17–18.

⁸² *Monumenta Hungarica az az magyar emlékezes irások*, kiad. RUMY Károly György, Pest, Trattner, 1817, 70. Az adatért Márton Lászlónak tartozom köszönettel.

⁸³ *A Hymnus költője* 12–13.

uraim! – Aztán, mi olyanok vagyunk, mint a Zebaoth isten, ki meglátogatja az atyák bűneit a fiakban harmad és negyed íziglen.” (1833. jan. 31.) Másutt még ironikusabban: „Azonban csakugyan nyilván valók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert anélkül, saját bűneink következtében, már régen el kellett vala süllyednünk.” (1833. jún. 26.)⁸⁴

rabló mongol’ nyilat – A tatárjárás történetéről (1241–1242) a krónikáknak és Rogerius mester *Carmen miserabile* című munkájának 18. századi kiadásai alapján, vagy a korábbi összefoglaló történeti munkákból elegendő ismeretet lehetett szerezni.

Heltai Gáspár énekeskönyvében (1574) erről a következő szavakkal emlékezett meg (egyúttal adalék a bűneink miatti büntetésre is): „Tatároktól a melly keves nép marada, Kösztéc hammar egy nagy dög halál támad, Melly őket el horda mind a más világra, Az azaz elég sem lön, ehség nagy támada. Euel is a Magyar nemzet mind fogy vala. Annyira immáran meg keuesült vala, Alig hogy többire magua nem szakada, A Bün ért az isten boszszuiát meg állá.”⁸⁵ Magyarai István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című munkája végén található imában a honfoglalás és az örökségbe kapott gazdag föld említése után a török, tatár pusztítást említette mint Isten méltó büntetését: „Az Pogany Törökóc penig és Tataroc, sokasagokban fel fualkoduan, ezt a te tölled minékünc adattatot földet, töllünc torkon verue el akaryac vonni, soc dulsagot, és pusztasagot tesznek országunkban, s-ninczen kihez romlasunkban feiünket haitaninc, mert az kikhez bizhatnanc azokis pusztitoinc.”⁸⁶

A tatár és török pusztításra emlékezik Berzsenyi is *A Magyarokhoz* (1808–1810) című ódájában:

Nem ronthatott el tégedet egykoron
A’ vad Tatár Chán’ Xerxesi Táborá
’S világot-ostromló Töröknek
Napkeletet leverő hatalma.⁸⁷

Ozman’ vad népének – Ez a kifejezés előfordul Virág Benedek *Vitézeinkhez* című versében: „Ti vagytok, kiket Ozmánnek vad népe remegve / Néz”.⁸⁸

Megtalálható Batsányinál is, *A hazai nyelv és tudományosság* (1820) című költeményben, mely csak később, 1825-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben:

Kijövéen elődink hét fejedelmével,
Megráztad Európát karod erejével;

⁸⁴ KÖM II, 440, 600.

⁸⁵ HELTAI Gáspár, *Cancionale, az az historias enekes könyw* [...], Colosvarot, 1574, [27–28].

⁸⁶ MAGYARI 19.

⁸⁷ BERZSENYI 104.

⁸⁸ VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Heckenast, 1863, III, 77 (a továbbiakban: VIRÁG; lásd KÖRIZS Imre Berzsenyi-tanulmányának jegyzetét: ItK, 1994, 227).

S harcolván, küszködven Ozmán vad népével,
Megváltottad újra bajnokid vérével.⁸⁹

Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre, / S lettél magzatod miatt / Magzatod' hamvvedre – Mészöly Gedeon ezt a szakaszt a kuruckorra vonatkoztatva Berzsenyinek *A Magyarokhoz* (1810) című ódájával hozza összefüggésbe,⁹⁰ s szerinte Kölcseynél ugyanarra a testvérharcra történik utalás:

A' szent rokon vérbe ferösztó
Visszavonás' tüze közt megálltál.⁹¹

Berzsenyinéél valóban a kuruckorra vonatkozatható a „visszavonás tüze”, azonban több olyan adatunk van, melyek e megállapítást – mint Isten büntetését vagy mint a nemzet romlásának, kudarcainak okát – korábbi történelmi korszakokra (vagy éppen saját korukra) vonatkoztatják, s a *Hymnus* szövege e toposz történelmi érvényét illetően szabadabb értelmezésre ad lehetőséget.

Farkas András Isten büntetésének tulajdonítja a magyarok közötti meghasonlást:

Köztönk meghasonlánk, iregység, gyűlölség
Mi köztönk támada, kezdők egymást üldözni.⁹²

Szkhárosi Horvát András is ebben a szellemben fejezte be *Az Istennek irgalmasságáról...* című versét:

Szegén magyarok mikor valának nagy visszavonásban,
Nem mernek vala tökéletesen hinni az Krisztusban,
Tállyán ezt szerzék ezeröttszázban és az negyvenhatban.⁹³

Batsányi Jánosnál II. József törvényeinek hatására vonatkoztatva fordul elő ez a toposz a *Tekintetes nemes Abaúj vármegye örömmünnepére* írt versében (1790):

Nem bizott az atya saját magzatjában;
Barát ellenségét vélte barátjában.⁹⁴

⁸⁹ BATSÁNYI János *Összes művei*, I, *Versek*, kiad. KERESZTURI Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1953, 94 (a továbbiakban: BATSÁNYI).

⁹⁰ MÉSZÖLY 33–34.

⁹¹ BERZSENYI 104.

⁹² FARKAS 20; GÖNCZI 258.

⁹³ SZKHÁROSI HORVÁT András, *Az Istennek irgalmasságáról...*, i. m., 207; GÖNCZI 258.

⁹⁴ BATSÁNYI 27.

Mohácsról szólva és azt szembeállítva Árpád és a honfoglalók diadalmaival s a hon egykori dicsőségével, Pázmándi Horvát Endre a *Zircz emlékezete* (1814) című versében ugyanezzel a toposszal él: „Viszszavonás ejtette Magyarot e gyászos özönbe!”⁹⁵

Később Virág Benedeknél (1822?) ez a meg hasonlítás, testvérharc a törökellenes harcok ráadásaként, azokkal némiképp egybekapcsolva szerepel, itt sem religiózus jelleggel (*Dömötör Pálnak, Baján*):

Nem csak muzulmán gázoló e szent helyet,
S düh-fegyverével döngeté;
Ah! a mi vérünk, a mi rokonunk, ellene
Szegezte dörgő mennykövit;
S talám, hogy azt rontotta irgalmatlanúl,
S abban hazáját, nemzetét,
Nyert egy napi ugart, egy kicsiny teleket, s kevés
Ezüstöt a boldogtalan!⁹⁶

Lukácsy Sándor e toposz legősibb eredetére talált adalékot: „Minden ország, az melly maga ellen meghasonlik, elpusztúl” (Lk 11, 17).⁹⁷

[...] **nem lelé / Honját a hazában.** – Ez a kifejezés megtalálható Kőlcseynek a játékszínről szóló beszédében, hol a fővárosi német nyelvű színházzal kapcsolatban írja: „csak szenvedjük el tovább is, [...] hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szűkölködjék, s hazáját a hazában félénk tekintettel keresse és ne találja meg.”⁹⁸ Szauder József *Hymnus*-elemzésében Batsányi *Serkentő válasz* című versének két sorát idézi egybevetésül:

S nem találván hazát önnön hazájában,
Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában,⁹⁹

s utal Tarnai Andorra és Keresztury Dezsőre hivatkozva egyéb szövegpárhuzamokra.¹⁰⁰ Például szintén Batsányinak a *Tekintetes nemes Abaúj vármegye örömmünnepe*re írt versére (1790):

Hasztalan reméltünk urunk s koronánkban;
Idegenek voltunk tulajdon hazánkban.¹⁰¹

⁹⁵ PÁZMÁNDI HORVÁT 10.

⁹⁶ VIRÁG 74.

⁹⁷ LUKÁCSY 927.

⁹⁸ KÖM I, 642.

⁹⁹ BATSÁNYI 23.

¹⁰⁰ SZAUDER 1975, 221.

¹⁰¹ BATSÁNYI 27.

Megközelítően hasonló helyzetet ír le Kisfaludy Sándor is *Somló* című regijében (1807) a Kálmán mester által énekelt betétdalban:

Nincs hazája a' Magyarinak!
A' Földön fut tétova, –
Magát űzi és kergeti
Török alatt a' lova.

46.

Némán néz az idegenből
össeinek fészkébe,
Fáj szíve, fáj! – és csikorog –
'S vérköny ég 's forr szemébe'.¹⁰²

lángtenger – Zsoldos Jenő itt Jeremiás könyvéből vett (32, 29) bibliai párhuzamokra utal: „Es be menec az Chaldeusoc az kic ostromolyác az várost, és ez várost meg gyuytyác tűzzel, és meg égetic őtet, és az házakat mellyeknec teteiken füstöt tsinaltanak az Baalnac, és áldozatokat töttenek az idegen Isteneknec, hogy engemet haragra ingerelnénc.”¹⁰³

Vár állott, most kőhalom – Vö. „Mely sok, és nagy, és erős vár / E hazában kőhalom!” (Virág Benedek: *Ajánlás Reseta Jánosnak*).¹⁰⁴

Kinzó rabság' könnye hull – Szauder József *Hymnus*-tanulmányában¹⁰⁵ ezt Ányos Pál *Egy jó barátomnak* című költeménye következő sorával veti egybe: „Nem hull a rabságnak könyve szemeiről!”¹⁰⁶ Ez a szövegrész Ányos verseinek 1798-as kiadásából (szerkesztői indoklással) hiányzik, s ez az utolsó kiadás, melyet Kölcsey olvashatott.¹⁰⁷

Szánd meg Isten a magyart – Vö. „Siruan kialtunk szanij megh immar minket, / es houa hagjad el az te népedet” (Lipcsei-kódex);¹⁰⁸ „Szánjad meg Úr Isten mi nyomorúságinkat” (Bornemisza Énekeskönyv, 1582).¹⁰⁹

Ezek a *Hymnus* szövegével kapcsolatban felhozott megfelelések, analógiák, toposzok (melyek száma valószínűleg még jócskán bővíthető) több tanulsággal szolgálnak. Érthető módon és szükségképpen nagyon különböző jellegű szövegek kerültek egymás mellé. De különböznek egymástól a tekintetben is, hogy mennyire szoros megfelelésük állapítható

¹⁰² KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, II, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin, 1892, 176.

¹⁰³ ZSOLDOS 29.

¹⁰⁴ VIRÁG XV.

¹⁰⁵ SZAUDER 1975, 221.

¹⁰⁶ ÁNYOS Pál *Válogatott művei*, kiad. LŐKÖS István, Bp., Szépirodalmi, 1984, 205.

¹⁰⁷ ÁNYOS Pál *Munkái*, Bécs, Alberti Ignatzné, 1798, 176.

¹⁰⁸ DEBRECZENI S. János, *Cantio optima* = RMKT XVII/1, 254; GÖNCZI 258.

¹⁰⁹ LUKÁCSY 927 (a forráshely pontosabb megjelölése nélkül).

meg a *Hymnus* szövegével. Ebből az utóbbi szempontból három szerzőt kell kiemelnünk: Magyar Istvánt, Szenci Molnár Albertet és Zrínyi Miklóst.

A Magyar István *Az országekban való sok romlásoknak okairól* (1602) című munkájának végén található ima, mint erre már a sajtó alá rendező Ferenczi Zoltán felhívta a figyelmet, feltűnő egyezéseket mutat a *Hymnusszal*.¹¹⁰ A jelzett szövegmegfeleléseken kívül érdemes az ima szerkezetét is tekintetbe venni: fohász – a „Scytiabol” kihozott eleink említése – sok jókkel meglátogatván, e földnek, azaz Pannoniának örökségül adása – a török és a tatár dúlása – a megérdemelt büntetés – könyörgés bátorításért, gondviselésért.

Szenci Molnár Albertnek kivált a *CXXX. zsoltára* érdemel különösebb figyelmet. Ennek szótagszáma (7/6) és rímképlete (ab ab cd cd) megegyezik a *Hymnus*éval, s ilyen rímképletű és szótagszámú zsoltára Szenci Molnárnak kevés van (még a *CVII.* és a *CXXVIII.* számú), s Kölcsey is csak egyszer, 1836-ban, Palocsay versének, *Az ifjúnak* fordításában használta. Egyébként ugyanez a rímképlet, de 8/6-os szótagszámmal több 1821-ben és 1823-ban keletkezett Kölcsey-versben előfordul (*Bú két velem...*, *Zápor*, *Remete* stb.). Azonban a *Hymnus*nak és a *CXXX. zsoltár*nak megfelelése a formai jegyeiken túl is figyelemre méltó, hiszen a nagyszámú dicsérő, hálaadó, könyörgő, panaszló, vigasztaló, intő, tanúságtévő stb. zsoltár között alig akad bűnbánó (voltaképpen a szóban forgó *CXXX.*-on kívül csak az *LI.* és a *CIII.* számú), éppen ezért a tartalmi megfelelések (kivált a második szakasz első négy sora) többet sejtetnek, mint pusztá analógiát.¹¹¹

Zrínyi *Szigeti veszedelem* című eposza első énekének hatására a szakirodalomban tudomásunk szerint először Horváth János hívta fel a figyelmet.¹¹² Tudjuk, hogy Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban* őt és Balassit tartotta egyedül olyanoknak, kik régi poézisünkben valódi értéket jelentenek. A nemzeti bűnök és a büntetés, illetve bűnhődés gondolata a *Hymnus*ban minden bizonnyal nem független Zrínyi művének hatásától.

A hivatkozott szerzők közül (a Biblián kívül) Farkas András, Szkhárosi Horvát András, Magyar István és Zrínyi neve fordul elő legtöbbször. A hivatkozott művek időbeli megoszlását tekintve nincs feltűnő számbeli eltérés, talán csak annyi megjegyzést lehet tenni, hogy a relatíve kisebb számú 18. századi példák 1770 utániak, tehát a század utolsó harmadából valók. A költemény fontosabb toposzai külön további, egyenkénti kutatást igényelnek, ez azonban már egy (vagy több) másik tanulmány tárgya.¹¹³

3. A *Hymnus* és a kuruc költészet

A szakirodalomban (1945 után nem minden politikai-ideológiai felhang nélkül) gyakran tekintik Kölcseyt a kuruc hagyományok folytatójának, nagyobb hangsúllyal, ha a

¹¹⁰ Lásd még FARKAS Gyula, *A magyar romantika*, Bp., MTA, 1930, 303.

¹¹¹ Eme egybeesés kidolgozása Szentmártoni Szabó Géza érdeme.

¹¹² HORVÁTH 1923, 102.

¹¹³ Több szakasz kidolgozásában segítségemre voltak Kecskeméti Gábor tanácsai, megjegyzései, szívessegét ezúton is köszönöm.

Rákóczi hajh... (*Fejdelmünk hajh...*) című költeménye kerül szóba, de több *Hymnus*-elemzés sem hagyja említés nélkül ezt a költői (és történelmi, politikai) hagyományt.¹¹⁴ Mennyire megalapozott a kuruc költészet szerepének vagy jelentőségének hatása a *Hymnus* esetében, s mi az alapja, forrása ennek az irodalomtörténeti hagyománynak?

Először Hankiss János 1924-ben megjelent tanulmányában, a *Hymnus* egykori aktualitását bizonyítandó fordul elő – némiképp ötletszerűen – a kuruc költészet hatásának gondolata: „Az üldözött, a bujdosó azonban már nem Izrael népe, hanem Kölcsey korának magyarja, s még inkább a kuruc bujdosó, aki ekkor már mindig ott kísértett a modern magyar gondolatában. A tilos Rákóczi-nóta emlékei sejlenek föl Kölcsey *Fejdelmünk hajh...* kezdetű énekében (1817) és a *Hymnus* alcímét azért illeszti oda a főcímhez, hogy költeményét ne tartsák egészen aktuális panasznak...”¹¹⁵

Mészöly Gedeon 1939-ben megjelent *Hymnus*-tanulmánya hozta szóba ismét, s részletesebben kifejtve először a kuruc költői és politikai hagyomány befolyását Kölcsey szellemére és alkotásaira. Mészöly Keresztesi József nagyváradai református lelképásztor naplója (melyben arról emlékezett meg, hogy egykor sárospataki diákként énekelte a Rákóczi-nótát), Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményének kuruc darabjai, Kazinczynek a Rákóczi-nótáról készült versmásolata és Csokonainak a *Cultura* című darabjába iktatott betétdal (a Rákóczi-nóta) analógiája alapján írta (illetve állította), hogy „mély nyomot hagyott [Kölcsey] költészetében és politikájában a kollégiumok ifjúságának kuruc szelleme.”¹¹⁶ Ezt a megjegyzést nem látjuk kellőképpen bizonyítottnak. Kölcsey nem volt bentlakó kollégiumi diák, társaival a tanteremben találkozott, vagy a hozzá hasonló helyzetű és szellemű barátaival a lakásukon. Az iskolai évekre vonatkozóan legismertebb és megbízható emlékezőnk, Kállay Ferenc (igaz, mint egykori hadbíró nem valószínű, hogy hivatkozott volna ilyen szellemű művekre) olyan baráti kapcsolatokról, olvasmányélményekről ír, melyek a tananyaghoz kapcsolódó klasszikus irodalmi, filozófiai, történeti művekre utalnak. A sárospataki diákkori emlék és Csokonai darabjának betétdala egy óvatos feltételezés alátámasztásához látszik elegendőnek, hasonlóképpen Jókainak az *És mégis mozog a Föld* egyik fejezetére való utalás, melyben a Rákóczi-nóta váltott ki hazafias lelkesedést a diákokban,¹¹⁷ s ezt el is lehetne fogadni, ha a mű kritikai kiadásának jegyzetei alapján ezt igazolni lehetne, de ott a debreceni diákéletre vonatkozó leírások forrásaként Jókai pápai és pozsonyi élményeit adják meg, a csittvári krónika forrásaként pedig Jókai hagyatékában maradt régi kéziratokra és hallomásból ismert (nem szorosan

¹¹⁴ KÖLCSEY Ferenc *Válogatott művei*, kiad. SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1951 (Magyar Klasszikusok), I, 329–330, 333; SZAUDER 72–74, 92; MAKAY Gusztáv, *Kölcsey Ferenc: Hymnus* = M. G., „Édes hazám, fogadj szívedbe!...”, Bp., Szépirodalmi, 1959, 115–116; SZUROMI 36, 44; TAKÁCS 24–25, 27; CSORBA 21–22; HORVÁTH K. 42–43; LUKÁCSY Sándor, *A Hymnus és a Szózat*, Literatura, 1981, 400; KULIN Ferenc, *Fejlesztési szakaszok és tájékozódási irányok Kölcsey lírájában* = K. F., *Közelítések a reformkorhoz*, Bp., Magvető, 1986, 97. Nem foglalja közre a kuruc hagyományok kérdésével HORVÁTH (154–206), SZAUDER 1975 (214–232) és LUKÁCSY (922–930).

¹¹⁵ HANKISS 131.

¹¹⁶ MÉSZÖLY 8.

¹¹⁷ MÉSZÖLY 10.

debreceni eredetű) történetekre hivatkoznak.¹¹⁸ A diákok körében forgó, kéziratos kuruc nótákról szóló történetek nehezen ellenőrizhetők vagy többnyire ellenőrizhetetlenek.¹¹⁹ A Mészöly által említett Kazinczy-féle, Rákóczi-nótáról készült másolatnak nem találtuk nyomát, a jelzett helyen csak egy Rákóczi-beszéd szövege található.¹²⁰ Mészöly adataiból csak annyi következtetés vonható le, hogy a tiltott és a hazafiság tüzét tápláló Rákóczi-nótát többen vagy sokan ismerték Magyarországon, s a *Rákóczi hajh...* című vers alapján megalapozottan feltételezhető, hogy Kölcsey is, de hogy ez a debreceni tanulóévek idejére datálható, arra adatunk, bizonyítékunk nincs. (Csak a filológiai pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Mészöly Gedeon tanulmányában a szájhagyomány vagy másolatok, átiratok útján terjedő költemények között említett Balassi-vers, az *Egy katonának* nem 1879-ben lett ismerette a „Hartyáni-kódex” [!] felfedezésével, mint Mészöly állítja,¹²¹ hiszen ez a vers – egy kivételével – a számos Balassi-kiadás mindegyikében megtalálható.)

Mészöly Gedeon analóg példákra épülő, megnyugtatóan nem megalapozott állítása a debreceni kollégium kuruc szellemének Kölcseyre tett hatásáról és a kuruc költészet ismeretéről Szauder József Kölcsey-monográfiájában (1955) már bizonyításra nem szoruló ténnyé vált. Erről a következőket olvashatjuk: „A kéziratosan terjedő s a kollégiumban lappangó kuruc költéssel ugyanekkor ismerkedhetett meg, valamint a régi magyar irodalom – főleg protestáns – termékeivel.”¹²² Később már határozott, állító formában: „Kölcsey pedig már a debreceni kollégiumból jól ismerte a kuruc költészetet.”¹²³ Ezek után érthető, hogy Takács Péter *A Himnusz keletkezéstörténetéhez* című tanulmányában (1974) nyugodt lelkiismerettel írhatta: „Annyi bizonyos, hogy már Debrecenben, a kollégiumban találkozhatott kurucversekkel, [...]”¹²⁴ Újabbban Imre Mihály (1984-ben) fogalmazott úgy, „hogy Kölcsey Ferenc gondolkodása, költészete igen sok ágon kapcsolódik a régi magyar irodalomhoz, különösképpen a kurucos hagyományokhoz. Mind a régi magyar irodalmi, mind a kurucos hagyományok közvetítésében kiemelkedő szerepe volt a debreceni protestáns kulturális közegeknek, amint azt meggyőzően bizonyította Mé-

¹¹⁸ JÓKAI Mór, *Eppur si muove – És mégis mozog a föld*, szerk. MARGÓCSY József, MARGÓCSY Józsefné OBERLÄNDER Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1965, I. 436–449.

¹¹⁹ Erről a kuruc hagyományról nem találtunk adatokat sem *A Debreceni Református Kollégium története* című legutóbbi munkában (Bp., 1988), sem NAGY Sándor *A Debreceni Református Kollégium* (Hajdúhadháza, 1933) című kötetében, sem O. NAGY Gábor *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában* című munkájában (Debrecen, 1942; noha itt a függelékben említett XXI. tételben, a jurátusgyűjtésben előfordul a Rákóczi-nóta, s részint talán debreceni forrásként jelöli a dalok eredetét, de kérdőjelesen 1824–1839-ből datálja), továbbá STOLL Béla gyűjtésében sem találtunk debreceni eredetű olyan énekeskönyvre, mely a Rákóczi-nótát tartalmazta volna. Van adatunk viszont 1805-ből pesti előfordulásra Horvát István *Mindennapijában* (Bp., Tankönyvkiadó, 1967, 147, 237), de ez a debreceni hagyomány igazolására nem nagyon használható.

¹²⁰ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*, Bp., MTAK, 1993 (MTAK Kézirattári Katalógusok, 21), 137.

¹²¹ MÉSZÖLY 9.

¹²² SZAUDER 15.

¹²³ *Uo.*, 72.

¹²⁴ TAKÁCS 24.

szöly Gedeon alapvető tanulmánya.”¹²⁵ A régi magyar irodalmat illetően minden bizonynyal igazsága van Imre Mihálynak, de állítható-e ez ugyanígy a kuruc költészetről, tágabban, ahogy fogalmazta, a kurucos hagyományokról is? Különös tekintettel Mészöly Gedeon alapvető tanulmányára?

Voltaképpen csak annyit állíthatunk bizonyosan, amennyit Kőlcseynek a *Nemzeti hagyományokban* (1826) kifejtett véleménye alapján tudhatunk, hogy tí. több kurucokori verset ismert, köztük minden bizonynyal a Rákóczi-nótát, mint erre a *Rákóczi hajh...* című költeménye alapján következtethetünk. De hogy mikor ismerkedhetett meg Kőlcsey a kuruc költészettel, és mit ismerhetett belőle, az nyitott kérdés maradt. Nagyon valószínű Waldapfel József feltételezése,¹²⁶ aki Kőlcsey és a kuruc költészet kapcsolatát Rummy Károly György Rákóczi-émlékek gyűjtését illető hirdetésére (1811, 1812) és Kazinczy Rákóczit illető lelkesedésére, illetve annak hatására vezeti vissza. Kazinczy közvetítésével sikerült Rumynak a péceli Ráday-levéltárban fontos Rákóczi-dokumentumokat másolni 1813-ban, melynek első kötete 1815-ben jelent meg *Monumenta Hungarica* címmel, majd ennek második, javított kiadása 1816-ban Kazinczy előszavával (a II–III. kötet 1817-ben). Szintén Kazinczy kérésére 1814 januárjában Szemere is bejuthatott a Rádaykastély kézirati gyűjteményébe.¹²⁷ Kőlcsey 1814 június–augusztusában tartózkodott Szemere Pálnál Pécelen, majd Lasztócra mentek, s október 2. és 17. között többször találkozott Kazinczyval, és feltételezhető tartósabb együttlétük is.¹²⁸ Ekkor lehetett valóban alkalma a Rákóczi-nótát is megismerni. (Noha tudjuk, hogy Kazinczy jegyzetei között nem maradt fenn ennek szövege.) De visszatérve az 1814-es péceli időzésre, lehetetlen, hogy Rummy kutatásairól, illetve kéziratmásolásairól Kőlcseyék ne tájékozódtak volna. Ekkortájt készült Kőlcsey szép disztichonja, a *Rádaynak sírján*, melyben a kutatást engedélyező Ráday Pál atyját, illetve annak emlékét örökítette meg. De költészetében a hazafiság témája a szintén Pécelen, 1814 augusztusában írt *Rákos nymphájához* című versével kezdődik. S nem minden alap nélkül tételezhetjük fel, hogy a három évvel később, 1817-ben szintén Pécelen keletkezett *Rákóczi hajh...* (*Fejdelmünk hajh...*) kezdetű versét ezek az 1814-es emlékek inspirálhatták. Feltételezhető, hogy a Rummy által másolt kéziratokkal kapcsolatban szó került a kuruc dalokra is. Bizonyítani ezt nem tudjuk, az azonban nyilvánvaló, illetve bizonyítható, hogy a hazafiság témája, benne Rákóczi emléke, továbbá a kuruc költészet (nehezen megállapítható mélységű) ismerete az 1814-es, illetve az 1817-es péceli tartózkodástól számítható.

Mit ismerhetett Kőlcsey a kuruc költészetből? A *Nemzeti hagyományokban* azt írja, hogy „Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Boné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánóságos nyomai láttatnak, amit az újabb pórtörténeti párdalban hiában fogsz keresni.”¹²⁹ Ezek a szövegek néhány ponyvakiadástól eltekintve

¹²⁵ IMRE Mihály, *Egy rímtoposz históriája*, ItK, 1984 (a továbbiakban: IMRE), 424.

¹²⁶ WALDAPFEL József, *Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez*, ItK, 1935, 167–176.

¹²⁷ KazLev XI, 167.

¹²⁸ Lásd Kőlcsey datált másolatait Kazinczy Pandektáiból: OSZK, Q. H. 4361.

¹²⁹ KÖMI, 517.

Kölcsey életében nem jelentek meg, s mint szó volt róla, kézirataik ismeretére adatunk nincs, a szövegmegfelelések többnyire távoliak, bizonyító értékük (a *Rákóczi hajh...* kivételével) csekély. Feltételezhető még a korban annyira gyakori kéziratos énekeskönyvek, versmásolatok ismerete, de Kölcsey viszonylag zárt baráti körére, a zajos társaságot, a borivást kevésbé kedvelő természetére gondolva, ennek valószínűségét sem szeretnénk túlbecsülni. Ennyi, pusztán ennyi adatunk van Kölcseynek a kuruckor költészetére vonatkozó ismereteiről.

Mészöly Gedeon 1939-es *Hymnus*-tanulmánya óta elfogadott az irodalomtörténészek körében a „nép-tép” rím forrásaként a Rákóczi-nótára való utalás.¹³⁰ Ezt tette Szauder József is Mészölyre hivatkozva 1975-ben,¹³¹ ezt tette Lukácsy Sándor is 1981-ben hivatkozások nélkül,¹³² sőt 1984-ben Imre Mihály is, szintén Mészölyre hivatkozva, annak ellenére, hogy számos felhozott példával éppen ő nyújtott bizonyítékot arra, hogy más források lehetőségét sem lehet kizárni. Megtalálható ugyanez a rímpár a *Bónis Ferenc keserve* (1671)¹³³ című költeményben is (valószínűleg erre utal Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban*, s ebben erősebbek a *Hymnusszal* való megfelelések is), de megtalálható a kuruckort megelőző és követő kor számos más költőjénél is, mint Imre Mihály említett tanulmányában kimutatta: az általa vizsgált időszakban (17–19. század) 27–28 költőnél (köztük Amade László, Gyöngyössi János, Mátyási József, Perecsényi Nagy László stb.) 125 alkalommal fordult elő ez a rímtoposz (sőt még korábbi előfordulás is adatolható), tehát alkalmazása nem tekinthető kizárólagos bizonyító érvnek a *Hymnus* esetében a kuruc költészet, pontosabban a Rákóczi-nóta hatását illetően.¹³⁴ Sőt Imre Mihály tanulmányából azt is megtudhatjuk, hogy ennek a rímtoposznak forrása Rimay János *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyásán* című költeménye. Erről a versről – mint Imre Mihály utal rá – már 1911-ben azt írta Ferenczi Zoltán, hogy „Valami egészen Kölcseyes melegség és odaadás ömlik el rajta...”,¹³⁵ s később, 1961-ben Klaniczay Tibor jegyezte meg, „hogy hatása a kuruc költőkön, Kölcsey Hymnusán át egészen Petőfi-ig nyomozható...”¹³⁶ De mi hozható fel inkább Rimay hatása és mi inkább a kuruc költészet mellett? A Rákóczi-nóta és a *Bónis Ferenc keserve* hatása mellett szól az 1817-es keltezésű *Rákóczi hajh... (Fejdelmünk hajh...)* című költemény és az 1826-ra datált *Nemzeti hagyományok*, melyben feltehetően Bónis Ferenc verse említettik. Rimay költeménye a Szép-Literatúrai Ajándék 1821. évi számában jelent meg Balassi-versként *A Magyar Nemzetnek romlott állapotjáról* címmel, s kezdő szakasza tartalmazza e rímtoposz legismertebb előfordulását:

¹³⁰ MÉSZÖLY 81–82.

¹³¹ SZAUDER 1975, 231.

¹³² LUKÁCSY SÁNDOR, *A Hymnus és a Szózat*, Literatura, 1981, 400.

¹³³ *A kuruc küzdelmek költészete*, i. m., 18.

¹³⁴ IMRE 414; újabban: Uő., „Magyarország panaszai”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár), 241–273.

¹³⁵ FERENCZI ZOLTÁN, *Rimay János*, Bp., 1911 (Magyar Történeti Életrajzok), 187.

¹³⁶ KLANICZAY TIBOR, *A magyar későreneszánsz problémái* = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 330.

Oh szegény megromlott 's elfogyott magyar Nép
 Vitézséggel névvel hírrel vagy igen szép
 Kár hogy tartatol úgy mint senyvedő kép
 Előmenetetre nincs egy útag is ép.¹³⁷

Ez szintén ismert lehetett Kölcsey számára, hiszen ebben a számban több költeménye is megjelent (*Ajánlás, Rákóczi hajh...* és egy Szapphó-fordítás, de ugyanitt a Kölcseynek egyáltalán nem közömbös Képlaki [Szemere] Vilmától is közöltek írásokat), tehát ezt a kötetet (benne Rimay költeményét) minden bizonnyal ismerte Kölcsey. Rimay versének hatása (noha nála a „tép” rím hiányzik) tehát éppúgy bizonyítható (és Gyöngyösié is, kinek *Murányi Vénusában* a „nép” a „tép”-pel rímel, Mátyási Józsefé stb. is), mint a Rákóczi-nótáé vagy a *Bónis Ferenc keservéé* (melyeknél a hivatkozás vagy bizonyítás alapja pusztán a rimpárok megfelelése). Azonban a rímek hasonlóságán túl, Rimay verse feltűnően közel áll a *Hymnus* szelleméhez. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy a Kölcseyt és költészetét meglehetősen mélyen ismerő Szemere Pál egy tervezett antológiájában a „Dalok a hazáról” témába tartozó versek közé iktatta ezt a Rimay-verset mint 16. századi éneket, majd a *Hymnust*, utána Kisfaludy Károly versét, a *Rákosi szántó a török alattot*, majd Vörösmarty *Szózatát*.¹³⁸ Éppen ezért az eddigi szakirodalomban a Rákóczi-nótára való kizárólagos hivatkozást megtévesztőnek tartjuk. Ugyanis innen már könnyebben lehet a kuruc hagyományok hatását a *Hymnus* több más elemével is összefüggésbe hozni, s a kuruckor emlékét ébren tartó Kölcseyről beszélni, ami az ideológiai szempontú értékeléshez kiválóan felhasználható (mint tette azt Mészöly Gedeon németel- lenes éllel, majd később mások a haladó hagyományok szellemében).

Mészöly Gedeon a *Hymnus* más soraiban, kifejezéseiben is felfedezni véli a kuruckor emlékét, illetve az arra való utalást. A tragikus múlt képeit felidéző 4–5. versszakot párhuzamba állítja Berzsenyinek *A magyarokhoz* című versének megfelelő szakaszával, ily módon a „rabló mongol”-nak a „vad Tatór Chán’ Xerxesi Táborá”, az „Ozman vad népének” a „világot ostromló Török...” feleltethető meg. A harmadik egyeztethető elem (a „Zápolya’ öldöklő / Száadja” csendes kifejejtésével) „A’ szent rokon vérbe ferősztő / Visszavonás’ tüze” lett, melynek Kölcseynél a

Hányszor támadt tennfiad
 Szép hazám kebledre,
 'S lettél magzatod miatt
 Magzatod’ hamvvedre?

felelne meg Mészöly szerint, aki azt írja: „Berzsenyi a szent rokonvért ontó polgárhábo- rúkon – mint láttuk – azokat a háborúkat értette, melyeket a »babonák tüze« okozott, vagyis a vallási elvakultság, ezért a két Berzsenyi-óda történeti felsorolásának és a

¹³⁷ SzépLitAj, 1821, 134.

¹³⁸ SZEMERE Pál *Munkái*, kiad. SZVORÉNYI József, Bp., Franklin, 1890, II, 152–156.

*Hymnus*ének párhuzamossága is azt bizonyítja, hogy Kölcsey is a Habsburgok alatti polgárháborúkra céloz, melyek II. Rákóczi Ferenc leverésével értek véget.”¹³⁹

Mészöly itt voltaképpen három Berzsenyi-versre hivatkozik. Elsőként *A felkölt nemes-séghez* című költemény történelmi utalásait vetette egybe a *Hymnus*nak a dicső múltra vonatkozó részeivel (egyfelől Berzsenyinél: Attila – Árpád – Hunyadi – Bécs, másfelől Kölcseynél: Bendegúz – Árpád – a törökön aratott győzelmek – Bécs), itt valóban elfogadható párhuzamokat találunk. Idézi Mészöly *A tizennyolcadik század* című Berzsenyi-versből az alábbi néhány sort:

Nem dultak ádáz pártot ütő hadak
A' szent rokon vér nem kialtott
A' babonák tüze közt az égre,¹⁴⁰

azzal a logikus magyarázattal, hogy a „babonák tüze” kifejezés bizonyítja, hogy a szent rokonvér kiontásán „a XVII. századi vallásháborúkat érti a fölvilágosodott költő.”¹⁴¹ A harmadik hivatkozott költemény a már említett *A magyarokhoz* című, melynek előbb idézett része a korábbi változatban a következő volt:

Rákóczi vérengző haragján,
S rettentés tüze közt megálltál.¹⁴²

Ennek ismeretében joggal tehető fel, hogy a végső változatban a „visszavonás tüze” és a szent rokonvér kiontása a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozik (ezt állítja Mészöly is), csakhogy a versbeli kontextus, azaz Berzsenyi értelme szerint ez nem teljesen azt a sokat emlegetett kurucos szellemet jelenti, melyet Kölcsey állítólag a debreceni kollégium falai között tett magáévá. Pedig ha elfogadjuk Mészöly Gedeon párhuzamait, akkor (Berzsenyinél) a tatár, török, Zápolya és Rákóczi a sorsnak egyformán súlyos csapásai a magyarokra, s ezek megfeleléseit kellene felismernünk a *Hymnus*ban is. Mészöly Gedeon viszont – a Berzsenyi-vers szöveg szerinti értelmével szemben – nem sorscsapásként, hanem nemzeti és vallási szabadságharcként értelmezi „A' szent rokon vérbe feröszítő / Visszavonás' tüze” kitételt, s ebben az értelemben azonosítja a *Hymnus* „Hányszor támadt tennfiad / Szép hazám kebledre” stb. soraival.

Ha elfogadjuk ezt a párhuzamot, ennek szellemében azt is el kellene fogadnunk, hogy Kölcsey versében szintén a Rákóczi-szabadságharcra vonatkoztathatók ezek a sorok, és ebben az esetben – Mészöly felfogásával ellentétben – eme vallási és szabadságküzdelmekben – mindkét vers kontextusának megfelelően – nemzeti sorscsapásokat kell látnunk. Ez nehezen egyeztethető össze azzal a képpel, melyet a Rákóczi-szabadságharcról és a kuruc küzdelmekről egyéb Kölcsey-szövegek alapján kaphatunk. Bár Mészöly ké-

¹³⁹ MÉSZÖLY 34.

¹⁴⁰ BERZSENYI 31.

¹⁴¹ MÉSZÖLY 33–34.

¹⁴² BERZSENYI 51.

sőbb e sorok értelmezésénél elfeledkezve „a Bocskayval kezdődő II. Rákóczi Ferencsel végződő nemzeti és vallási szabadságharcok”-ról, vagy ahogy másutt írja, a Habsburgok alatti polgárháborúkról, nem is túlságosan diszkrét csúsztatással hosszan idéz Kölcsey vallási töredékeiből, melyekben a felekezeti elfogultságokat kárhoztatja a költő (hiszen az alapkérdés az, hogy „mik legyenek az okok, melyek az embereket a vallásra nézve tőrökké vagy nemtőrökké csinálják”¹⁴³), melyek önmagukban igazak, de minden további nélkül nem vonatkoztathatók a Mészöly által korábban hivatkozott Rákóczi-szabadságharcra, s általában azokat a magyar történelemre, kivált a *Hymnus*ra aktualizálni legalábbis kockázatos. Így Mészöly érvelésében teljesen összerosódik a Kölcsey-tanulmányban tisztán elméleti alapról tárgyalt 16–17. századi katolikus–protestáns ellentét a 17–18. századi nagyon is gyakorlati, politikai alapról értelmezhető, Bocskaytól Rákócziig terjedő szabadságküzdelmekkel. Ugyanakkor ha meggondoljuk, hogy a *Hymnus* ötödik versszakában mindkét mondat kezdőszava a „hányszor” (mint erre Dávidházi Péter volt szíves felhívni a figyelmem), mely nem a történelmi egymásutániséget, folyamatosságot jelzi, hanem inkább az ismétlődő, visszatérő jelenségekre utal, akkor némi alappal feltételezhetjük, hogy a negyedik versszakban felhozott sorscsapásokra vonatkozó, a „hányszor”-ral hangsúlyossá tett külön szenvedésekről van szó.

Nem sokkal meggyőzőbb Mészöly Gedeonnak a hetedik versszakra vonatkozó, a Rákóczi-szabadságharc implikációját illető érvelése. Ez az a szakasz, amelyet Szörényi László redundánsnak, tehát olyan szakasznak nevez, melynek nincs egyértelmű „történeti” megfelelője,¹⁴⁴ s amelyről Márton László mint eseménytörténet helyett körképpé alakult szakaszcsoportról ír, mely jelen időben szólal meg, de fikatív jelennel találkozunk.¹⁴⁵ Ennek a szakasznak utolsó két sorához:

’S ah szabadság nem virúl
A’ holtnak véréből,

fűzött Mészöly Gedeon megjegyzéseket. Némiképp túlzott jelentőséget tulajdonít Kölcsey 1813-ban készült, korai Klopstock-fordításának, *A két sír*nak, kivált utolsó sorának: „Mert hijában haltunk a hazáért”-nak, amikor közvetlen kapcsolatot tételez a *Hymnus* vonatkozó soraival. (Kölcsey ezt a fordítást nem vette fel az 1832-es kötetébe.) Mészöly Gedeon némiképp vitatható kiindulópontja a következő: Kölcsey „nemcsak a gyermek-kora óta hallott és vallott Rákóczi-nóta lelkesítő visszhangját írta meg »Rákóczi hajh!« kezdetű költeményében, hanem mikor országgyűlési követül száraz okmányokból hideg érveket szedeget Erdély visszacsatolása érdekében, akkor is az elbűjosott Rákóczinak és társainak emlékezetén őszinte »poétai hevület« száll reá.”¹⁴⁶ (Nem tudjuk, mire alapozza Mészöly a Rákóczi-nóta „gyermekkora óta hallott és vallott” hatását.) Ezután idézi az *Országgyűlési naplónak* Báthorit, Bocskayt, Bethlent és az „örökre elbűjosott sergecs-

¹⁴³ KÖM I, 1035.

¹⁴⁴ SZÖRÉNYI II.

¹⁴⁵ MÁRTON László, „Törvényem él”: *A sors principiuma Kölcsey költészetében*, Holmi, 1990, 920.

¹⁴⁶ MÉSZÖLY 37.

ké”-t említő szavait, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a *Hymnus*nak idézett sorai „azon szabadságharcok vértanúira céloznak, mely harcokból az utolsó: Rákóczi Ferencé volt, az első pedig Bocskayé.”¹⁴⁷ Bizonyos mértékig érthető, hogy a holtak véréből nem viruló szabadság gondolatára Mészölynek Rákóczi és elbujdosott csoportja jut eszébe, melyre Kölcsey naplójában oly megható módon emlékezik, de vajon egy 1823-ban keletkezett vers egy ilyen általános kitételének értelmezéséhez elégséges vagy megnyugtató fedezet-e egy 1833-ban készült, nagyon is konkrét és a versszöveggel csak erős fenntartásokkal kapcsolatba hozható naplóbejegyzés? Hasonló értékű Mészöly másik adata is, az 1833. jún. 4-i, a „vallás ügyében” mondott beszédnek „Bethlen és Bocskay mellett elhullott bajnokok unokái nevében” kitétele, mely a vallásügyi harcokat lezáró bécsi és linzi békekötések be nem tartása miatti elégedetlenségre vonatkozott, s Mészöly szerint ugyancsak annak a gondolatnak a fájalmát tükrözi, miszerint a „szabadság nem virul a holtak véréből”. Még néhány még távolibb, kevésbé bizonyító hivatkozás után állította Mészöly Gedeon, hogy „azoknak a holtaknak a véréből, akik a magyar nemzet szabadságáért haltak meg Bocskay felkelésétől II. Rákóczi Ferenc elbukásáig.”¹⁴⁸ Talán belátható, hogy a Mészöly által felhozott analóg példák nemcsak feltűnően későbbiek, hanem Kölcsey élete és pályája egy másik, politikusi szakaszának termékei, s voltaképpen csak azt bizonyítják, hogy Kölcsey a kurucok és Rákóczi emlékét tisztelte, s a nemzeti történelem értékes részének tartotta. Ha a Mészöly Gedeon által a *Hymnus*-ból kiemelt és idézett két sornak mindenképpen történelmi szempontból konkrét megfeleléseket akarnánk keresni, akkor is elégséges a tatár–török harcok során elhullott magyar hősökre gondolni, semmi nem indokolja a vers szövegében a kuruc harcokra és következményeikre való kiterjesztést. De éppen ennek a hetedik versszaknak jelenidejűsége, állóképszerű jellege sugallja azt, hogy egy konkrét időtől független, általános helyzetről van szó, vagy ahogy Márton László szellemesen fogalmazta, e sorok „a magyar üdvtörténet egészére vonatkoznak. [...] múltunkból átnyúlnak jövőnkbe, fejünk és pillanataink fölött.”¹⁴⁹

Mészöly Gedeon nagy hatású és látványos erudícióval készült *Hymnus*-tanulmányának a kuruc költészetre és történelmi hagyományaira vonatkozó kritikai vizsgálatából csak annyi következtetést vonhatunk le, hogy Kölcsey ismerte és tisztelte ezt a hagyományt, de ennek hatását a *Hymnus*ra nem látjuk kellőképpen megalapozottnak, illetve bizonyítottnak.

¹⁴⁷ MÉSZÖLY 38.

¹⁴⁸ MÉSZÖLY 41.

¹⁴⁹ MÁRTON, i. h.